

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

**ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
РОЗВИТКУ НЕЗРЯЧИХ ДІТЕЙ ВІД НАРОДЖЕННЯ
ДО 6 РОКІВ:**

**ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ВАЖКИМИ
ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ
ВІД 3 ДО 6 РОКІВ**

Кіровоград-2014

УДК 376.32:37.015.3

ББК 74.33.252

Г 93

*Гриф Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України
(Лист №1/11-18797 від 5 грудня 2012 року)*

Рецензенти:

Литовченко С. В. — канд. пед. н., старший науковий співробітник, завідувач лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.

Рожко Н. М. — директор спеціального дошкільного навчально-го закладу для дітей з порушеннями зору та інтелекту № 219 м. Києва.

Г 93

Гудим І. М.

Програмно-методичний комплекс розвитку незрячих дітей від народження до 6 років : програма розвитку дітей з важкими порушеннями зору від 3 до 6 років / І. М. Гудим, Л. С. Вавіна. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 106 с.
ISBN 978-966-189-324-4

В основу програми розвитку незрячої дитини від 3-х до 6-ти років покладено концепцію психологічного віку як періоду розвитку, що характеризується структурою (соціальна ситуація розвитку; певна ієрархія видів діяльності та провідний тип її; новоутворення, які мають самоцінне значення для психічного розвитку дітей певного періоду і є умовою переходу до наступного періоду) та динамікою.

Зміст програми систематизовано за усталеними в практиці дошкільного виховання розділами. Із загальноорозвиваючих розділів тут представлено: фізичне виховання, розвиток мовлення, формування елементарних математичних уявлень та ознайомлення з навколишнім світом. У них розкриваються освітні завдання: навчальні, виховні та акцентується увага на корекційно-розвивальних завданнях розвитку, в яких діти з глибокими порушеннями зору мають найбільші труднощі. Зміст усіх розроблених розділів програми допоможе реалізувати корекційну спрямованість навчально-виховного та корекційно-розвивального процесів за визначеними завданнями розвитку.

Рекомендовано батькам, тифлопедагогам, вихователям.

УДК 376.32:37.015.3

ББК 74.33.252

ISBN 978-966-189-324-4

© Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2014
© І. М. Гудим, Л. С. Вавіна, 2014
© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2014

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФІЗИЧНОГО ТА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ	4
Розділ 1. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ТА СПІЛКУВАННЯ	14
Розділ 2. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З НАВКОЛИШНІМ СВІТОМ	34
Розділ 3. ФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВИХ МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ	67
Розділ 4. РОЗВИТОК ДОТИКУ І ДРІБНОЇ МОТОРИКИ	84
Розділ 5. РОЗВИТОК ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ ТА МОБІЛЬНОСТІ	87

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФІЗИЧНОГО ТА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

У період дошкільного дитинства акцент розвитку переноситься на самостійну активність, пов'язану з пересуванням у просторі і комунікаціями з однолітками не тільки за допомогою мовлення, але і за допомогою спільної діяльності, що стає складним завданням для дитини з важкими порушеннями зору. В цей час на психічний розвиток дошкільника з порушеннями зору негативно впливають обмежений запас знань і уявлень, труднощі у здійсненні предметної діяльності, а також у просторовому орієнтуванні і пересуванні в просторі. Ці вторинні порушення призводять до уповільнення темпу розвитку та до тривалого перебування дитини на якісно більш низькому рівні психічного розвитку.

У дошкільному віці сліпій дитині доводиться опановувати предметною діяльністю, основними рухами свого тіла, дрібними рухами рук, навичками орієнтування в обмеженому, знайомому просторі і т.д., тобто такими видами діяльності, які зроча дитина вже опанувала раніше.

Для розвитку зрячого дошкільника характерні дві особливості. По-перше, темпи розвитку надзвичайно швидкі. Друга особливість розвитку пов'язана з першою і полягає в активності дитини. Активно зростаючий мозок дитини вимагає постійного отримання подразників. Це є необхідною умовою розвитку самого мозку. В цьому також одне з джерел активності, що забезпечує такі високі темпи розвитку. При цьому психологи вказують на високий рівень «спонтанної научуваності дитини», маючи на увазі здатність до самостійного научування на основі наслідування. Зір при цьому виступає не лише як інформаційний канал, але і як джерело стимуляції, тобто необхідних впливів на мозок, що є найважливішою умовою його розвитку, а також одним з джерел активності дитини. Недолік такої

зовнішньої стимуляції в психології отримав назву чуттєвої обмеженості (сенсорної депривації). Таким чином, сліпоту можна розглядати як сенсорну депривацію, що призводить до зниження рівня активності, що неминуче позначається на темпі розвитку дитини у дошкільному віці. Якщо зряча дитина сама проявляє активність, то сліпа для розвитку цієї активності потребує обов'язкової допомоги з боку дорослого. Насамперед, сліпій дитині слід забезпечити перцептивно багате і різноманітне середовище. Все, що доступно для сприймання збереженими органами чуття, відповідає віку і є безпечним, слід надати такій дитині.

Особливу увагу в подоланні наслідків обмеженого сприймання слід приділяти фізичному, руховому розвитку дитини, по-перше, тому що інформація, що йде в мозок від м'язів, суглобів, сухожилів, також стимулює його розвиток і, отже, підвищує рівень активності. По-друге, фізичний і психічний розвиток у дитинстві пов'язані найтісніше і забезпечують повноцінний розвиток дитини.

В цей час у дитини з порушеним зором починається формування узагальнених способів пізнання навколишніх предметів у конкретній практичній діяльності з опорою на мовлення. Кращий розвиток мовлення, порівняно з розвитком пізнавальних процесів, активне і самостійне володіння ним дозволяють дитині з порушеннями зору спілкуватися з дорослими і однолітками і долати відставання у розвитку практичної діяльності, орієнтуванні в просторі. Вирішення практичних завдань лише у вербальному плані є проміжним етапом, що дозволяє в подальшому наповнити ці словесно сформовані дії конкретним реальним змістом.

Порушення зору позначається на рівні організації діяльності, що проявляється в різних рухових порушеннях, труднощі формування рухових навичок. Тому активний розвиток рухової сфери незрячого дошкільника є необхідною умовою його психічного розвитку. На це слід звернути особливу увагу в зв'язку з тим, що порушення зору призводить до серйозних ускладнень просторового орієн-

тування, самостійного пересування у просторі, розумінню свого положення в ньому. Найважливішою передумовою самостійного опанування простором є добре розвинені моторні (рухові) навички.

Якщо в ранньому дитинстві ефект чуттєвої обмеженості може проявлятися в зниженні загальної активності, руховому недорозвитку, то в дошкільному — починають проявлятися «нав'язливі або стереотипні рухи» (блайдизми). Сліпі діти можуть довго кружляти на одному місці, розмахувати руками, розгойдуватися на стільці, терти очі і т.д.

Цими нав'язливими рухами дитина заповнює дефіцит зовнішньої стимуляції, яка створює внутрішнє напруження. Повторення таких рухів і дозволяє їй звільнитися від цього напруження. Дитина таким чином сама бореться з обмеженістю в рухах.

У незрячого дошкільника знижені можливості прояву самостійної здатності до навчання, ніж у його зрячого однопітця, який отримує величезну кількість інформації мимовільно. Недоліки спонтанного навчання повинні бути заповнені в тій мірі, у якій це можливо, через спеціальне корекційно-розвивальне навчання. Таку дитину усьому необхідно вчити, супроводжуючи показ словесною інструкцією. Активність батьків у цьому випадку заповнює недоліки самостійного досвіду незрячого малюка.

Це повною мірою стосується і навчання дитини грі й ігровим діям. Збідненість самостійного досвіду незрячої дитини робить необхідним її навчання найпростішим елементам гри, відтворюванню ігрових дій з предметами.

Більшість зрячих дітей тягнуться до інших дітей. Навіть якщо вони занадто малі, щоб взяти участь у грі інших дітей, присутність інших дітей досить приваблива для них. Поведінка дітей у грі та спілкуванні носить найчастіше характер імітації. Діти спостерігають один за одним або іграшки один одного та імітують гру партнера.

Сліпа дитина не отримує цієї зорової інформації, а вона дуже важлива для раннього досвіду спілкування. З'ясова-

но, що сліпа дитина часто уникає інших дітей. Більше такому малюку подобається спілкування з дорослими. Дитина наслідує їх; і мовлення, як середовище спілкування, набуває для неї більшого значення, вона більше зацікавлена в контакті з дорослими, яких можна запитувати і отримувати відповіді.

Відсутність зору призводить не лише до одержання обмеженої інформації, а й до істотних ускладнень у регуляції зовнішньої поведінки. Типовим проявом порушення регуляції поведінки є труднощі вільного спілкування сліпої дитини з однолітками і дорослими, що сприяє її ізоляції не тільки в суспільстві, а й у сім'ї.

Досягнення у психічному розвитку дитини (особливо оволодіння довільними діями) створюють сприятливі умови для суттєвих зрушень в успішності навчання. З'являється можливість перейти від навчання, заснованого на наслідуванні, до самостійних ігрових дій дітей, спрямованих на виконання певного завдання. У малюків з важкими порушеннями зору через неможливість повноцінного наслідування ці процеси залишаються у безпосередній залежності від скеровуючих дій дорослого.

Продовжується інтенсивний розвиток структури та функцій головного мозку. Підвищується активність дитини, посилюється її цілеспрямованість. У нормі більш різноманітними та координованими стають рухи, а у дитини з порушенням зором без спеціального навчання спостерігається скутість основних рухів та їх низька координація.

З 3-4 років відбуваються суттєві зміни в характері та змісті діяльності дитини, у розвитку окремих психічних процесів, у взаєминах з оточуючими. Найбільш важливим досягненням цього віку стає те, що дії дитини набувають довільного характеру. У різних видах діяльності — грі, конструюванні, а також у повсякденній поведінці діти починають діяти відповідно до раніше визначеної мети. Проте незрячій дитині складно самостійно контролювати власну діяльність.

У сліпих дітей, так само як і у зрячих, найбільш інтенсивний розвиток процесів сприймання відбувається в предметній діяльності. Однак її розвиток уповільнений і затримується до 3-4 років, внаслідок затримки розвитку моторики.

Компенсаторна роль практичної діяльності у розвитку сліпої дитини раннього та дошкільного віку полягає в тому, що вона сприяє розвитку основних процесів розумової діяльності, готує більш досконалі форми і способи вирішення завдань, які постають перед дитиною.

Перцептивні дії, досягаючи в своєму розвитку більш високих рівнів, спираються на засвоєння дітьми загальноприйнятих сенсорних еталонів. Точність, адекватність образів сприймання залежить від того, якою мірою сліпа дитина володіє системою еталонів, засвоєних за допомогою збережених аналізаторів, і як вона оперує ними в процесі пізнання предметного світу. Саме практична діяльність ставить перед сліпим дошкільником нові завдання, які вимагають від нього вироблення нових способів перцептивного орієнтування та специфічних способів його виконання.

Основним шляхом компенсації недоліків перцептивних дій є дотиково-тактильне орієнтування в малому і великому просторі, визначення просторового співвідношення предметів та їх частин, їх вербалізація, формування уявлень. Таким чином, оволодіння сенсорними еталонами здійснюється сліпими дітьми інтелектуальним шляхом (Л. А. Венгер), який виявляється важким для дошкільнят. Однак саме шлях інтелектуалізації та вербалізації сенсорного досвіду є для сліпої дитини найбільш результативним, і саме цьому необхідно навчати сліпого дошкільника, починаючи з молодшого дошкільного віку.

Дотикове сприймання сліпими дітьми предметів тривалий час (приблизно до п'ятирічного віку) будується на виділенні лише окремих ознак, без утворення єдиного образу цього предмета з супідрядністю істотних і несуттєвих ознак. Цьому відповідають і перцептивні дії при обстеженні предметів, що не мають планомірного і цілеспрямованого

характеру. У дітей важко і повільно формується предметність сприймання. Вони диференціюють тактильні характеристики, не співвідносячи їх із конкретним предметом. Лише на кінець дошкільного віку хаотичні тактильні дії з обстеження предмета набувають характеру планомірних і цілеспрямованих з виділенням спочатку основних деталей, а в подальшому і другорядних. Внаслідок цього у сліпих починають формуватися узагальнені і одночасно диференційовані образи.

У той же час сліпа дитина вже в молодшому дошкільному віці виділяє не тільки окремі звукові характеристики і якості предметів, але і їх предметну співвіднесеність. У старшому дошкільному віці більшість сліпих дітей чітко співвідносять звукові якості з предметами, діями з ними або знаряддями, логічно обґрунтовуючи свої судження.

Аналізуючи предметну діяльність незрячого дошкільника можна виділити три різних рівня сприймання:

а) виділення і диференціація окремих якостей предметів з використанням сенсомоторних передеталонів;

б) поява елементів об'єднання двох-трьох ознак і співвіднесення їх із знайомими предметами;

в) початок узагальнення ознак і використання предметних передеталонів.

У процесі опанування предметною діяльністю важливого значення набуває номінативна функція мовлення, що забезпечує сліпій дитині оволодіння знаннями про предмети і закріплення їх у слові. Досвід спілкування з предметним світом і людьми забезпечує появу і розвиток узагальнюючої функції мовлення, формування процесів впізнавання предметів, спочатку при їх наявності, а до середини дошкільного віку — за описом, що свідчить про початок нової стадії у розвитку компенсації сліпоты, поширенні її на процеси мислення та пам'яті.

Подальший розвиток процесу компенсації йде шляхом розвитку та вдосконалення системи уявлень, диференціації та ієрархізації ознак уявлень, удосконалення вмін-

ня оперувати ними, порівнювати в практичній діяльності сприйняті предмети з образами-уявленнями. Повільніше, ніж у зрячих, розвиваються предметні дії, менш міцні зв'язки слова з дією (через відсутність зорового контролю за її виконанням та реалізації лише на основі м'язового відчуття, а також через менший моторний досвід сліпих) можуть стати основою предметної діяльності як провідної лише в тому випадку, якщо сліпий дошкільник у процесі навчання опанує предметними діями, а саме способами їх виконання. Це досягається в умовах провідної діяльності спілкування з опорою спочатку на номінативну функцію мовлення, а до кінця середнього дошкільного віку і на узагальнюючу, що дозволяє вже у старшому дошкільному віці коригувати рухи сліпої дитини за допомогою слова.

Зміцнення і збагачення сенсорної основи сліпих в умовах предметної діяльності в дошкільному віці відбувається більш інтенсивно за рахунок включення в процеси сприймання елементарного аналізу і синтезу, тобто за рахунок підключення найпростіших форм наочно-дієвого мислення.

Ігрова діяльність сліпої дитини забезпечує розвиток такого важливого компонента в системі компенсації сліпоти, як формування уявлень та збереження образів предметного світу, вміння ними оперувати. Важливою складовою гри є сюжет, який залежить від рівня знань дитини про соціальне життя. Важливою умовою виникнення гри є опанування сліпими дітьми моторикою власного тіла, розвиток розуміння функціональних дій з предметом і вміння практично їх виконувати.

Формування ігрових дій у сліпих дітей відбувається відмінно від їх зрячих однолітків. Вони спираються на збіднений досвід практичних дій, на гірше розвинену моторику. У тісному мовному контакті з дорослими сліпі діти опановують нехай і неточними, але досить широкими знаннями, які дозволяють їм здійснювати ігрову діяльність. В таких умовах ігрові дії протікають у сліпої дитини у вигляді ма-

ніпуляцій з предметами та іграшками, в одноманітних повторюваних рухах і словесних описах своїх дій. Спрощено можна було б уявити собі, що процес ігрової діяльності сліпого починається з того, чим закінчується формування ігрової дії в нормі, тобто з її максимального скорочення й узагальнення. Однак це лише зовнішня форма. Психологічна сутність цих ігрових дій зовсім інша: якщо в основі ігрової дії зрячої дитини лежить добре знайома, конкретна предметна дія, готова в будь-який момент розвернутися в повну, то у сліпої глобальна ігрова дія не несе в собі інформацію про конкретну дію. Процес формування ігрових дій у сліпих дітей здійснюється з використанням мовлення, з допомоги дорослого та наповнення збідненої ігрової дії конкретним змістом.

Дуже важливим моментом для початку гри у сліпих дітей дошкільного віку є наявність уявлень. Однак моторні уявлення можуть бути не сформовані у сліпих дітей (тоді вони замінюються проговорюванням) або бути дуже неточними (здійснюється лише наближена ігрова дія). Обов'язковою і необхідною умовою для проведення гри сліпого дошкільника є наявність уявлень і знань (хоча б словесних) про сюжет гри, про її предмет. Така різка диспропорція між знаннями і практичними вміннями не заважає виникненню творчої гри сліпої дитини, оскільки в процесі гри з'являються передумови для активного розвитку сприймання й формування уявлень всіх модальностей, що розвиваються менш успішно.

Таким чином, необхідною умовою виникнення і розвитку творчих ігор є накопичення дітьми певних знань та уявлень про навколишній світ. Але разом з тим і сама ігрова ситуація стає важливою передумовою й умовою для отримання знань, для можливості навчання сліпого дошкільника.

Велике значення в компенсації сліпоти в дошкільному віці має організація діяльності сліпого за певним планом. Спочатку план дій намічається дорослим, поступово плану-

вання опановують і самі сліпі дошкільнята. Найбільш інтенсивно цей процес розвивається в елементарній трудовій діяльності. Найпростіший план діяльності вже закладений у самих предметах (особливо в дидактичних іграшках), якими оперує сліпа дитина. У середньому дошкільному віці діти групують і класифікують деталі з метою виконати побудову, в цьому вже закладені елементи «планування» своєї майбутньої діяльності. У старшому дошкільному віці діти починають активно обстежувати зразок, з'ясовувати принцип його побудови, свідомо запам'ятовувати його з метою відтворення у своїй діяльності, тим самим створюючи передумови для її організації у відповідності зі сформованим образом і засвоєним правилом.

Розвиток і розширення знань і уявлень про навколишній світ у сліпих дітей забезпечують формування більш високого рівня його пізнання. Уже в процесі дотикового сприймання, під час впізнавання предметів сліпі діти використовують процеси порівняння. Для цього їм необхідно навчитися виділяти головні ознаки, характерні для даної групи предметів, і відрізнити їх від другорядних якостей, наявних у кожному конкретному об'єкті.

Сформована здатність сліпих дітей старшого дошкільного віку використовувати різні предмети для вимірювання при порівнянні об'єктів сприяє також розвитку елементів контролю та аналізу свого безпосереднього сприймання.

У процесі зміни об'єктів діяльності в сліпих дітей формується здатність виділяти такі якості об'єктів і предметів, які є істотними для певної конкретної діяльності, що свідчить про те, що процеси мислення починають займати значне місце в системі компенсації сліпоти.

Важливим моментом компенсації сліпоти в дошкільному віці стає здатність дитини здійснювати розумові операції в наочно-образній формі. Однак сліпий дошкільник через збідненість і недиференційованість предметних уявлень ще тривалий час повертається до практичного аналізу і практичних способів під час виконання запропонованих йому завдань.

Для сліпого дошкільника, так само як і для зрячого, характерна поліморфність розумових процесів, зв'язок з практичним застосуванням натуральних об'єктів, що показує залежність становлення понятійного мислення від більш елементарних пізнавальних процесів. Тісна залежність понятійного мислення від життєвого досвіду сліпих чітко виявляється у випадках неготовності сліпих дошкільників до шкільного навчання.

Погано розвинена моторика та ускладнене орієнтування в просторі незрячого дошкільника впливають і на його емоційну сферу, викликаючи страх пересування в просторі, що в свою чергу гальмує розвиток орієнтування і руху. Для подолання цих недоліків психічного розвитку сліпої дитини важливе створення позитивно забарвленого емоційного ставлення дитини до тієї діяльності, яку йому належить виконати.

У навчальній діяльності сліпих дошкільників спостерігаються ті ж закономірності, що й у зрячих дітей. Її специфіка полягає у способах виконання цієї діяльності. Дотикове сприймання матеріалу, закріплення образів в уявленнях пам'яті, оперування ними в розумовому плані вимагають не тільки збільшення часу на наочно-практичні рішення, що лежать в основі переходу до наочно-образного мислення, а й значно більш ранньої спеціальної роботи з навчання дітей діяти «за зразком». Сліпі діти різного віку за результативністю виконання навчальних завдань відстають від своїх зрячих однолітків, однак і в середньому, і в старшому дошкільному віці основна їх маса може опанувати вирішення поставлених завдань саме способом уявного оперування образами, працюючи «за правилом».

Участь дорослого в розвитку сліпого дошкільника значно більша, ніж у житті зрячої дитини, що пов'язано з відсутністю у сліпих безпосереднього зорового наслідування та є найважливішим каналом опанування знань і навичок та повноцінного розвитку.

Розділ 1. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ТА СПІЛКУВАННЯ

Для розвитку мовлення та спілкування сліпих дошкільників особливе значення має засвоєння ними рідної мови, формування усного мовлення та опанування невербальними засобами спілкування. Розвиток мовлення і спілкування здійснюється у всіх видах діяльності сліпих дітей і є необхідною складовою навчальної та корекційно-виховної роботи дошкільного навчального закладу.

Систематичні заняття з розвитку мовлення і спілкування необхідно проводити систематично по підгрупах та індивідуально. Здійснюючи роботу з розвитку мовлення і спілкування, педагог уважно прислухається до того, про що і як говорять незрячі діти, навчає їх правильно будувати фрази, послідовно викладати свої думки, правильно за змістом вживати слова і відповідні невербальні засоби (жести, міміку), силу голосу, темп мовлення.

Через недостатність сенсорного досвіду у більшості сліпих дітей спостерігається розрив між реальними предметами та їх назвами, між предметними практичними діями та їх словесним позначенням. Для цього в програмі передбачено спеціальне навчання аналізу предметів, їх називанню, функціональним діям з ними. Педагог повинен мати достатню кількість ілюстрацій та інших наочно-дидактичних матеріалів для того, щоб сліпі діти мали змогу краще познайомитися з реальним предметом і співвіднести його з рельєфним, контурним, силуетним, барельєфним зображенням.

Для розвитку мовлення і спілкування велике значення має наявність у сліпих дошкільників реальних уявлень про навколишній світ. Тому предмети, явища, іграшки та інші об'єкти, які описують чи про які розповідають діти, були доступні для дотикового та зорового (за наявності залишкового зору) сприймання.

Для незрячої дитини мовлення педагога має слугувати прикладом, бути виразним та емоційним. Відбір літератур-

ного матеріалу педагог здійснює з врахуванням знань дітей та їх пізнавальних можливостей.

Важливим напрямом розвитку мовлення та спілкування дітей з глибокими порушеннями зору є формування невербальних засобів спілкування, природне опанування яких у цих дітей значно ускладнюється через обмежені можливості візуального сприймання емоційних реакцій дорослих та їх мімічно-жестових проявів.

Через неможливість для сліпих дітей використовувати в процесі пізнання довкілля дистантний зоровий аналізатор, формування у них немовних засобів спілкування стає для них вкрай актуальним. Кінцевою метою дошкільного навчання сліпих дітей є опанування ними вміння адекватно і самостійно виражати жестами, мімічними та пантомімічними діями та інтонацією з метою: а) навчитися передавати адекватними немовними діями свій емоційний стан; б) не виділятися у своїх діях і поведінці серед зрячих.

Зміст програми на кожному році навчання містить кілька взаємопов'язаних компонентів розвитку мовлення і спілкування: «У світі слів», «У світі звуків», «Дитяча грамати́ка», «Сходинки спілкування», «Зв'язне мовлення». Зміст цих компонентів спрямований на практичне забезпечення реалізації основних освітніх завдань дошкільного етапу розвитку у незрячих дітей мовлення і спілкування:

- конкретизація та збагачення словникового запасу дітей;
- розвиток слухових відчуттів та звукової культури мовлення;
- розвиток вміння граматично правильно будувати фразу, висловлювання (текст);
- розвиток умінь та культури комунікативного мовлення з використанням невербальних засобів спілкування;
- розвиток навичок усного зв'язного мовлення на рівні тексту (монологічного висловлювання) різних типів.

Визначені основні **освітні завдання** до розвитку мовлення у дітей з важкими порушеннями зору загальні для кожного з років навчання:

навчальні: вчити формувати звуко- та слововимову, навички словотворення, комунікативної активності; вчити граматично правильно пов'язувати слова між собою, будувати речення, дотримуватись певної структури зв'язного висловлювання; вчити користуватися вербальними і невербальними засобами спілкування; вчити формувати звукову культуру мовлення та культурного спілкування;

виховні: стимулювати через слово інтерес до пізнання природи, людей, самої себе; виховувати довіру до оточуючих людей, бажання встановити з ними доброзичливі стосунки; викликати позитивні емоції у відповідь на звертання рідних, інших дітей і людей; сприяти розумінню мовлення інших, простих звернень і прохань;

корекційно-розвивальні: створювати сприятливі умови (одномовне середовище); формувати моторні навички, пізнавальну активність, потребу в емоційних контактах з оточенням; спонукати до творчої мовленнєвої діяльності; стимулювати мовленнєвий розвиток; формувати алгоритм сприймання схеми тіла та обличчя на собі, на іншій людині, на ляльці, на малюнку; формувати прийоми дотикового обстеження обличчя.

Перший рік навчання

Молодша група (4-й рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: вчити розрізняти слова за звуковим складом, виділяти перший звук у слові; вчити вживати у мовленні різні частини мови (іменники, дієслова, прикметники, займенники), узагальнюючі поняття; вчити будувати самостійні зв'язні висловлювання з трьох-чотирьох речень; вчити формам звертання та формам ввічливості; вчити складати короткі оповідання та казки з допомогою вихователя;

виховні: виховувати позитивне ставлення до дітей у групі, до садка;

корекційно-розвивальні: формувати вміння вступати у невимушену розмову з дорослими; формувати вміння адекватно використовувати в процесі взаємодії з дорослими і однокласниками засвоєні засоби невербального спілкування; формувати уявлення про основні емоційні стани людини, розрізняти емоційні стани за їх мімічними проявами; формувати вміння імітувати голоси тварин, казкових персонажів; формувати навички дотиково сприймати мімічні рухи на обличчі педагога, інших дітей, власному обличчі, на рельєфному зображенні (пиктограмі).

1. У світі слів.

Збагачувати словник дітей відповідно до тем: «Дитячий садок», «Сім'я», «Ігри та іграшки», «Професії», «Побутові предмети», «Меблі», «Одяг та взуття», «Тварини», «Пори року», «Свята», «Транспорт».

Вводити в словник незрочених дітей слова, що означають назви предметів, речей, явищ, дій, якостей, ознак, властивостей предметів.

Вчити вживати та розуміти узагальнюючі поняття (іграшки, меблі, одяг, взуття, квіти).

Уточнювати та активізувати словник дітей, використовуючи фольклорні та дитячі художні твори.

2. У світі звуків.

Вчити правильно вимовляти всі звуки рідної мови (голосні й приголосні).

Розвивати артикуляційний апарат, фонематичний слух.

Вчити вслуховуватись у звучання слів, розрізняти їх за звуковим складом, знаходити знайомий звук у слові, інтонаційно його виділяти.

Практично (під час спілкування, бесід, в ігрових вправах) ознайомити дітей з термінами «слово», «звук».

Розвивати інтонаційну виразність мовлення.

3. Дитяча граматика.

Вчити узгоджувати слова в роді, числі та відмінку, додержуючись правильного вживання закінчень.

Стимулювати дітей до самокорекцій, виправлення помилок у мовленні однолітків.

Вправляти у правильному вживанні граматичних форм (іменників у родовому відмінку множини, назв малят тварин в однині та множині, дієслівних форм), стимулювати дитяче словотворення.

Вчити вживати кличний відмінок іменника (*мамо, Тарасе, дігусю*), практично вживати їх у сполученні з ввічливими словами.

Спонукаати дітей вживати речення різного типу, дотримуючись правильного порядку слів у реченні.

4. Сходинки спілкування.

Спілкування з дорослими. Навчати дітей вступати в невимушену розмову з дорослими на запропоновану тему («Знайомство», «Сім'я», «Ігри та іграшки», «Твої друзі», «Дитячий садок»), відповідати на звернення та запитання дорослого.

Запитувати та звертатись до дорослих. Засвоїти форми звертань до дорослого: називати на ім'я та по батькові, вітатись та прощатись з вихователем, співробітниками дитячого садка та іншими дорослими, дякувати за допомогу, виявлену увагу.

Спілкування з однолітками. Навчати дітей спілкуватись одне з одним, звертатись до партнера, вислуховувати співрозмовника, відповідати на запитання інших дітей; намагатись вести невимушену розмову в колі двох-трьох дітей, звертатись до однолітків: називати дитину на ім'я (*Марійко, Іванку, Катрусе*), розмовляти спокійно, лагідним і привітним тоном; не втручатись у розмову інших.

Невербальні засоби спілкування. Навчати дитину: показувати й називати основні частини тіла та обличчя на собі, на іншій людині, на ляльці (руки, ноги, голова, тулуб; очі, ніс, рот). Роз'яснити функціональне призначення основ-

них частин обличчя (очі — бачать, ніс — дихає, вуха — чують, рот — говорить, язик — відчуває смак). Виконувати разом з педагогом прості фізичні вправи для розвитку та укріплення м'язового апарату тіла та обличчя. Мімічна гімнастика — вправи для губ, щік, язика, брів. Пальчикові ігри. Масаж та самомасаж обличчя.

Ознайомити з основними емоційними станами людини (спокій, радість, сум), їх мімічними проявами, поняттям «настрій». Навчити дитину сприймати, розрізняти та називати мімічні рухи на рельєфному зображенні (піктограма), обличчі іншої людини та на власному обличчі (посмішка, плач, спокійний стан); визначати емоційний стан за мімікою; правильно відтворювати мімічні рухи (посмішка, сум, спокій); сприймати (на рельєфних зображеннях) та відтворювати елементарні жестові рухи та розуміти їх значення (так, ні, привіт, до побачення, тихо, не знаю); керувати власним голосом: говорити голосно, тихо, спокійно.

Культура спілкування. Навчати дітей під час розмови, спілкування дивитись в очі, стояти (чи сидіти) спокійно, розмовляти з усмішкою на обличчі, не відволікатись, уникати сторонніх жестів (руками, ногами, головою), дотримуватись відповідного тону, інтонації розмови.

Практично засвоїти форми вітання та прощання (*добрий ранок чи добрий день, доброго здоров'я, до побачення*), форму ввічливого прохання (*будь ласка*), подяки (*дякую, спасибі*), вибачення (*пробачте, вибачте, пробач, вибач*), форму ввічливого звертання «Ви» до дорослих (*здрасуйте, пробачте, вам, до вас та ін.*).

5. Зв'язне мовлення.

Викликати в дітей інтерес до різних типів монологічних висловлювань: розповіді, опису, міркування. Готувати їх до самостійної розповіді.

Вчити давати на запитання вихователя зв'язну відповідь з двох-трьох речень за змістом малюнків, прослуханих творів, а також під час розглядання за допомогою дотику іграшок, реальних об'єктів.

Закріплювати вміння складати спільно з вихователем коротенькі описові та сюжетні розповіді шляхом доповнення, повторення речень.

Викликати в дітей бажання переказувати зміст добре знайомих творів, казок за допомогою навідних запитань, відтворюючи послідовність подій і якнайточніше передаючи мовлення персонажів.

Створювати ситуації, які вимагають від дитини коротенького пояснення (про виконання дії, будову іграшки, власні потреби).

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- розрізняє слова за звуковим складом, виділяє перший звук у слові;
- вживає у мовленні різні частини мови (іменники, дієслова, прикметники, займенники), узагальнюючі поняття;
- вступає у невимушену розмову з дорослими та прощається без нагадування вихователя;
- володіє формами звертання на ти (до дітей), Ви (до дорослих);
- вживає форми ввічливості при нагадуванні дорослого («Що потрібно сказати?»);
- адекватно використовує в процесі взаємодії з дорослими і однокласниками засвоєні засоби невербального спілкування;
- будує самостійні зв'язні висловлювання з трьох-чотирьох речень, відображаючи в них суттєвий зміст явища чи об'єкта;
- складає коротенькі оповідання та казки з незначною допомогою вихователя;
- має уявлення про основні емоційні стани людини, розрізняє емоційні стани за їх мімічними проявами;
- дотиково сприймає мімічні рухи на обличчі педагога, інших дітей, власному обличчі, на рельєфному зображенні (пиктограмі);

- відтворює елементарні мімічні рухи;
- має уявлення про жести;
- вміє імітувати голоси тварин, казкових персонажів;
- позитивно ставиться до дітей у групі, до садка.

Другий рік навчання

Середня група (5-й рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: вчити вживати слова, що означають основні частини мови (слово-назва, слово-дія, слово-ознака); вчити добирати і вживати синоніми, антоніми, узагальнюючі поняття; вчити використовувати прислів'я, приказки, загадки, образні вирази; вчити правильно вимовляти шиплячі звуки та слова відповідно до літературних норм української мови; вчити виділяти перший і останній звуки в слові, інтонаційно виділяти заданий звук у слові, добирати слова із заданим звуком; вчити самостійно близько до тексту переказувати знайомі дитячі твори; вчити складати під керівництвом дорослого розповіді з власного досвіду;

виховні: виховувати доброзичливе ставлення до інших дітей та дорослих, активність у взаємодії у спільній діяльності;

корекційно-розвивальні: розвивати навички взаємодії з дорослим, брати участь в організованих вихователем діалогах; розвивати вміння самостійно складати розповіді з п'яти-восьми речень описового та сюжетного характеру; формувати вміння вживати форми ввічливості без нагадування вихователя; формувати уявлення про емоційні стани, причини їх виникнення та мімічні прояви; розвивати навички сприймати емоційні стани в ситуації спілкування, розуміти причинно-наслідкові взаємозв'язки між емоційним станом та дією; формувати вміння вербально описувати емоційні стани, відтворювати мімічні рухи основних емоційних станів; формувати уміння використовувати міміко-жестові засоби спілкування у грі, спілкуванні, на заняттях; формувати вміння сприймати та розуміти значення основних жестів, відтворювати їх.

1. У світі слів.

Продовжувати збагачувати словник дітей відповідно до тем: «Дитячий садок», «Сім'я», «Родинні стосунки», «Взаємостосунки дітей», «Навколо рідної природи», «Праця дорослих», «Транспорт», «Дитина між людей», «Побут, меблі, одяг, взуття», «Наші найменші друзі», «Наша Україна», «Святкові дні», «Ввічливі слова».

Збагачувати словник складними словами зі з'єднувальними голосними **о, е** (*снігопад, паровоз*), частками *ось, хай, уже*.

Стимулювати дітей вживати епітети, метафори, порівняння, синоніми, антоніми, образні вирази, приказки, прислів'я; використовувати видові та родові узагальнюючі поняття (*посуд, овочі, рослини, тварини*).

Активізувати словник дошкільників за допомогою ігор, вправ, розгляду іграшок, предметів, малюнків, читання художніх дитячих творів, усної народної творчості.

Уточнювати розуміння дітьми абстрактних, часових, просторових понять, слів з переносним значенням, фразеологічних виразів.

2. У світі звуків.

Уточнювати, закріплювати правильну вимову приголосних звуків рідної мови, домогтися правильної вимови шиплячих та звука **р**.

Розвивати мовне дихання, фонематичний слух, інтонаційну виразність мовлення за допомогою ігрових вправ, чистомовок, скоромовок.

Залучати дітей до звукового аналізу слів, визначення кількості звуків у слові, інтонаційного виділення певного звука в іграх, вправах.

Формування знань про те, що слова складаються зі звуків, звучать по-різному, звуки вимовляються в певній послідовності, слова бувають короткими і довгими.

Визначати перший і останній звук у слові, придумувати слова з відповідним звуком. Закріпити поняття «звук», «слово».

3. Дитяча грамати́ка.

Продовжувати навчати дітей узгоджувати слова в роді, числі та відмінку.

Вживати складні граматичні форми: невідмінювані іменники; слова, що вживаються в однині чи множині, збірні іменники; складні дієслівні форми (*одягати, ходити, класти, возити* та ін.).

Стимулювати дитяче словотворення (*хліб — хлібниця, сіль — сільничка*).

Розвивати чуття мови, увагу до граматичних помилок, навички самокорекції, самоконтролю і взаємоконтролю в іграх та ігрових дидактичних вправах.

Вживати, дотримуючись правильного порядку слів, різні типи речень: розповідні, питальні, окличні; прості, поширені зі сполучниками, прийменниками.

4. Сходинки спілкування.

Спілкування з дорослими. Вступати в невимушену розмову з дорослими на запропоновані теми: «Знайомство», «У колі друзів», «У колі сім'ї», «У дитячому садку», «Ранок», «Вечір», «У магазині», «В їдальні». Самостійно звертатись із запитаннями, проханнями до дорослих, називаючи їх на ім'я та по батькові. Вживати ввічливу форму звертання Ви. Вітатись та прощатися з дорослими — працівниками дитячого садка, дякувати за виявлену увагу, допомогу.

Вміти слухати мовлення дорослих, не перебиваючи їх і не втручаючись у розмову старших. Своєчасно відповідати на запитання дорослих, вести діалог на запропоновану тему.

Спілкування з однолітками. Самостійно вступати в невимушену розмову з дітьми, підтримувати запропоновану тему розмови, звертатись із запитаннями до інших, відповідати на запитання інших дітей.

Уміти вести колективний діалог (трьох-п'ятеро дітей) як у невимушеній розмові, так і під час організованих занять, застосовуючи вербальні та невербальні засоби спілкуван-

ня, засоби інтонаційної виразності. У тактовній формі виявляти відмову, незгоду.

Невербальні засоби спілкування. Навчити дитину виконувати фізичні вправи для розвитку загальної та дрібної моторики, мімічних м'язів (під керівництвом педагога); познайомити з емоційними станами — страх, злість, здивування, їх мімічними проявами; дотиково сприймати емоційні стани на рельєфних зображеннях (пiктограмах), обличчі педагога, інших дітей, власному обличчі за мімічними проявами (ізольовано та в ситуації спілкування); називати їх; описувати емоційні стани вербально; пояснити дитині взаємозв'язок між емоційним станом та причиною його виникнення; навчити правильно відтворювати емоційні стани мімікою та графічно; сприймати, розуміти значення та правильно відтворювати прості жестові рухи (я відповім; постукати у двері; показати на щось; оплески; добре; «ну — ну» (сваритися); великий — маленький); чути і відрізнити голосові характеристики голосу (силу, висоту, швидкість); співвідносити інтонаційні характеристики мовлення з характером, настроєм казкового персонажа.

Культура спілкування. Продовжувати вчити дошкільників культури мовленнєвого спілкування: розмовляти спокійним, лагідним тоном, дивлячись в очі співрозмовникові, без сторонніх жестів та рухів. Вживати ввічливі форми: *доброго ранку, добрий день, добрий вечір, доброго здоров'я, прошу тебе (Вас), дозвольте, будь ласка, смачного.*

5. Зв'язне мовлення.

Продовжувати розвивати усне зв'язне мовлення. Вчити переказувати невеликі казки та оповідання, відомі дітям чи вперше почуті, використовуючи окремі виражальні засоби творів, виразно передавати мовлення персонажів.

Складати невеликі розповіді-описи про іграшки, предмети, живі об'єкти за зразком та запитаннями вихователя.

Спонукаючи дітей складати короткі розповіді-описи знайомих іграшок, включати елементи порівняння за зовнішніми ознаками, надавати розповіді емоційного забарв-

лення («З усіх іграшок мені найбільше подобається...»), вносити елементи передбачення («Із цією іграшкою я міг би так гратися...»).

Спільно з вихователем складати сюжетні розповіді з п'яти-восьми речень за серіями малюнків.

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- вживає слова, що означають усі частини мови;
- добирає і вживає синоніми, антоніми, узагальнюючі поняття;
- використовує прислів'я, приказки, загадки, образні вирази;
- правильно вимовляє шиплячі, звук **р** та слова відповідно до літературних норм української мови;
- виділяє перший і останній звуки в слові, інтонаційно виділяє заданий звук у слові, добирає слова із заданим звуком;
- бере участь в організованих вихователем діалогах: вихователь — дитина, дитина — дитина, груповий діалог;
- вживає форми ввічливості без нагадування вихователя;
- вміє самостійно складати розповіді з п'яти-восьми речень описового та сюжетного характеру;
- самостійно близько до тексту переказує знайомі дитячі твори;
- складає під керівництвом дорослого розповіді з власного досвіду;
- має чіткі уявлення про емоційні стани, причини їх виникнення та мімічні прояви;
- сприймає емоційні стани в ситуації спілкування, розуміє причинно-наслідкові взаємозв'язки між емоційним станом та дією;
- вербально описує емоційні стани;
- відтворює мімічні рухи основних емоційних станів;

- сприймає та розуміє значення основних жестів, відтворює їх;
- вміє керувати власним голосом;
- використовує міміко-жестові засоби спілкування в грі, спілкуванні, на заняттях;
- доброзичливо ставиться до інших дітей та дорослих, охоче взаємодіє у спільній діяльності.

Третій рік навчання

Старша група (6-й рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: вчити правильно вимовляти усі звуки рідної мови; вчити класифікувати та групувати предмети за видовими та родовими ознаками; вчити самостійно добирати антоніми, синоніми, порівняння, утворювати споріднені слова; вчити складати речення, дотримуючись правильної послідовності слів у реченні, складів та звуків у словах, визначати голосні, м'які та тверді приголосні звуки; вчити визначати наголос; вчити називати на ім'я та по батькові співробітників дитячого садка; вчити самостійно, послідовно і логічно складати розповіді-описи та творчі розповіді, сюжетні оповідання (10-15 речень) з опорою на наочність та по пам'яті; вчити вільно переказувати літературні твори; вчити передавати характер, емоційний стан казкового персонажа інтонацією;

виховні: виховувати бажання вступати у взаємодію, спілкування з однолітками, дорослими, співпрацювати з іншими в колективній діяльності, приймати та адекватно виконувати правила гри; виховувати турботливе ставлення, емпатію по відношенню до інших;

корекційно-розвивальні: розвивати навички вести діалог невимушено і на запропоновані теми, використовуючи традиційні мовленнєві репліки та штампи; розвивати навички розуміння значення вербальних понять, якими позначається емоційний стан; формувати вміння впізнавати, розуміти та називати емоційний стан тактильно; формувати вміння описувати вербально мімічно-експресивні прояви,

пояснювати їх причинно-наслідкову дію, називати декілька вербальних еталонів характеристик емоційних станів; формувати вміння відтворювати основні жести, формувати уявлення про їх призначення та використання.

1. У світі слів.

Уточнювати та активізувати словник дітей відповідно до тем попередніх років навчання. Збагачувати словник новими словами за темами: «Народні вироби», «Українські обряди та традиції», «Морально-етичні взаємини між людьми», «Дорожній рух», «Запрошуємо в гості», «Доброзичливі сусіди», «Спорт», «Професії моїх батьків».

Навчати використовувати слова, що означають назви якостей, властивостей, матеріалу різних предметів та речей; добирати синоніми, порівняння, слова з протилежними значеннями — антоніми (сухий-мокрый, світлий-темний), споріднені слова (ліс — лісовий — лісовик).

Ознайомити дітей з багатозначними словами (кує зозуля; кує коваль).

Навчати використовувати слова різного типу творення (синьоокий, темно-синій), складноскорочені слова (універсам, універмаг), словосполучення (український народ, пори року).

Розширювати словник приказками, прислів'ями, образними виразами з художніх творів, узагальнюючими родовими поняттями другого порядку (квіти, дерева — рослини; одяг, взуття, меблі — речі), словами та фразами, що вживаються в переносному значенні.

Вчити розуміти фразеологічні вирази (з ніг до голови; аж за вухами лящить; ле, як з вігра; як з гуски вода).

2. У світі звуків.

Вчити дітей розрізняти звуки мовні і немовні. Мовить тільки людина.

Ознайомити дошкільників з реченням з двох-трьох слів (Дощ падає. Собака гавкає. Пташки співають. Машина їде швидко. Івась гарно читає).

Учити правильно інтонувати та позначати умовними фішками голосні та приголосні звуки. Слова бувають різні: короткі і довгі (кінь, клоун, верблюд, конструктор). Визначати послідовність звуків у односкладових словах (на, но, ми).

Формувати навички робити звуковий аналіз слів типу *рак, жук*; інтонувати та позначати відповідними фішками м'які приголосні з м'яким знаком та голосним і (*сіль, тіль, ліс, гім*); викладати фішками одно-, двоскладові слова (*сон, кит, мило, жаба*); визначати послідовність звуків у словах зі збігом голосних (*клоун, радіо*); приголосних на початку, у кінці, в середині слова (*стіл, слон, міст, парк, качка, лампа*).

Ознайомити з поняттям «склад». Визначати одно-, дво-, трискладові слова. Ознайомити з наголосом.

Викладати фішками трискладові слова з відкритими і закритими складами (*корова, сороза, калина, робітник, коробка*) та користуватися схемами при визначенні звуків у цих словах.

Спонукаючи усно визначати звуки — без використання схем і фішок.

Закріплювати в спеціальних іграх навички інтонування та звукового аналізу слів різної складності.

Широко використовувати скоромовки, чистомовки, загадки, віршики, фонетичні вправи для розвитку в дітей фонематичного слуху.

3. Дитяча грамати́ка.

Вдосконалювати грамати́чну правильність усного мовлення. Виховувати критичне ставлення до грамати́чних помилок.

Вправляти у вживанні важких грамати́чних форм — невідмінюваних іменників, дієслівних форм, прислівників, числівників, а також слів з чергуванням приголосних звуків.

Спонукаючи дітей до утворення нових грамати́чних форм, а саме: за допомогою суфіксів (*кіт — котик; рука — ручка — рученька — ручище; картопля — картоплина; кричати — крикнути*), префіксів (*йти — вийти, зайти, прийти*,

зійти; казка — приказка), порівняльного ступеня прикметників (*говгий — довший, найдовший; гарний — кращий, найкращий, якнайкращий, щонайкращий*), від іменників (*вихователь — виховувати*), від дієслів (*лікувати — лікар, кричати — крикун*).

Вчити користуватись наголосом при зміні слів (*лялька — ляльки, ляльок*). Вживати та утворювати різні типи речень; з однорідними членами із з'єднувальною голосною і та без неї, з узагальнюючим словом, із вставними словами, вигуками, звертаннями, сполучниками *адже, немов, ніби, наче, як*.

4. Сходинки спілкування.

Спілкування з дорослими. Виявляти ініціативу в спілкуванні з дорослими, звертатися з різного типу звертаннями.

Підтримувати розмову, запропоновану дорослим.

Уміти вести діалог на запропоновані теми: «У транспорті», «У бібліотеці», «Запрошення в гості, до кінотеатру та ін.», «Привітання», «Зустрічі на вулиці», «Новачок у групі».

Вітатися та прощатися з дорослими, батьками дітей своєї групи. Розмовляти лагідним тоном, ввічливо, дотримуючись засобів інтонаційної виразності та відповідних форм ввічливості, використовуючи невербальні форми.

Бути стриманим та ввічливим, розмовляючи з незнайомими дорослими.

Спілкування з однолітками. В спілкуванні з однолітками бути взаємно ввічливим, тактовним, використовувати інтонаційні засоби виразності та вивчені форми ввічливості. Розмовляти спокійним, лагідним тоном, не кричати, не перебивати товариша, не втручатись у розмову інших дітей. Уникати грубих, зневажливих слів.

Засвоїти та вживати самостійно ласкаво-лагідні форми звертання (*Марійко, Катрусе, Іванку, Михайлику*).

Вміти будувати різні форми діалогу між двома-чотирма дітьми на пропозицію вихователя як на занятті, так і у відповідних життєвих ситуаціях.

Невербальні засоби спілкування. Удосконалювати вміння дітей правильно виконувати фізичні вправи, мімічну гімнастику; узгоджувати рухи з музикою, дотримуючись темпоритму вправи. Повторити та закріпити уявлення та практичні навички сприймання, розуміння, відтворення основних емоційних станів (радість, сум, спокій, страх, злість, здивування). Познайти з емоційними виразами цікавості, провини, зневаги на рельєфних піктограмах; навчити визначати причину появи певних емоційних станів. Закріплювати вміння сприймати, розуміти та відтворювати жестові рухи, використовувати їх у грі, спілкуванні, навчанні (жести: так, погано, прислухатися; тонкий — товстий; високий — низенький). Ознайти з поняттям «поза», навчити сприймати і розуміти значення пози людини. Закріплювати уявлення: про інтонаційні характеристики мовлення людини; про передачу настрою, емоційного стану інтонацією голосу. Закріплювати вміння сприймати інтонаційні характеристики голосу (силу, висоту, темпоритм). Закріплювати навички адекватної міжособистісної взаємодії з однолітками та дорослими. Виховувати ввічливе, доброзичливе ставлення до оточуючих.

Культура спілкування. У громадських місцях, на вулиці розмовляти спокійно, тихо, не привертати до себе уваги інших.

Навчитися розмовляти невимушено, вільно, без напруження, тактовно, виразно, переконливо, додержуючись правильної пози, міміки (лагідна усмішка, ласкавий погляд та ін.), не допускати зайвих жестів і рухів.

Уміти своєчасно змінювати емоційний тон розмови відповідно до ситуації спілкування: спокійно-лагідний, переконливий, прохальний, наказовий, пояснювальний та ін.

Вживати форми ввічливості: *доброго дня Вам (тобі), вітаю тебе (Вас), день добрий, доброго здоров'я, на добраніч, вибачте, будь ласка.*

5. Зв'язне мовлення.

Вчити дітей логічно і послідовно будувати розповідь, без повторів і довгих пауз, дотримуватися структури залежно від типу монологічного висловлювання.

Формувати художню виразність дитячого мовлення (вживати образні слова, епітети, порівняння).

Розвивати вміння зв'язно, послідовно і зрозуміло переказувати літературні твори, передавати діалог дійових осіб, характеризувати персонажів, використовувати в переказі епітети, порівняння, образні вирази.

Вміти за завданням вихователя переказати твір, близько до тексту, частинами, вибірково.

Удосконалювати вміння дітей складати детальні й цікаві розповіді-описи.

Розвивати у дітей пояснювальне мовлення, вміння складати описові загадки.

Заохочувати дошкільників ділитися власними переживаннями, знаннями в розповідях та листах.

Навчати складати сюжетні розповіді за аналогією до змісту літературного твору, на запропоновану вихователем тему, за набором іграшок (ігровою ситуацією); дотримуватися структури сюжетної розповіді, зазначаючи місце і час дії, даючи коротку характеристику дійових осіб.

Заохочувати дітей до виконання під час розповіді нескладних творчих завдань: придумувати події, які передують почутим зі слів вихователя або є продовженням їх змісту, включати нові образи в знайомі літературні сюжети чи придумувати нові події з літературними персонажами.

Привчати дітей помічати цікаві сюжети, виразність мовлення своїх товаришів.

6. Підготовка до письма.

Розвивати дрібні м'язи пальців та п'ясті руки, тактильну чутливість (визначати центр, середину аркуша паперу), просторові уявлення (ліворуч, праворуч, вгорі, внизу).

Вправляти дітей у різних видах штрихування готових контурів: прямими лініями (геометричні фігури, будино-

чок, кошик, ваза, відро), похилими лініями (овочі, фрукти, листки), уривчастими короткими лініями (геометричні фігури, предмети овальної та прямокутної форми), напівколами (жолудь, слива, вишня, абрикос, кукурудза, шишка), крапками (овочі, фрукти), змішане штрихування.

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- правильно вимовляє усі звуки рідної мови;
- класифікує та групує предмети за видовими та родовими ознаками;
- самостійно добирає антоніми, синоніми, порівняння, утворює споріднені слова;
- складає речення, дотримуючись правильної послідовності слів у реченні, складів та звуків у словах, визначає голосні, м'які та тверді приголосні звуки; визначає наголос;
- веде діалог невимушено і на запропоновані теми, використовуючи традиційні мовленнєві репліки та штампи: різні форми діалогу (інформаційно-стверджувальний, пояснювальний, вітальний, наказовий, розповідний, оцінювальний, коментуючий);
- знає і називає на ім'я та по батькові співробітників дитячого садка;
- самостійно, послідовно і логічно складає розповіді-описи та творчі розповіді, сюжетні оповідання (10-15 речень) з опорою на наочність та по пам'яті;
- вільно переказує літературні твори;
- розуміє значення вербальних понять, якими позначається емоційний стан;
- впізнають, розуміють та називають емоційний стан тактильно;
- описує вербально мімічно-експресивні прояви, пояснює їх причинно-наслідкову дію, називає декілька вербальних еталонів характеристик емоційних станів;

- впізнає, називає та відтворює основні жести, знає їх призначення та використання;
- самостійно відтворює заданий емоційний стан, його основні мімічні прояви;
- передає характер, емоційний стан казкового персонажа інтонацією голосу, жестами, пантомімічними засобами;
- виявляє бажання вступати у взаємодію, спілкування з однолітками, дорослими;
- співпрацює з іншими в колективній діяльності, приймає та адекватно виконує правила гри;
- вміє висловлювати турботливе ставлення, емпатію по відношенню до інших.

Розділ 2. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З НАВКОЛИШНІМ СВІТОМ

Діти з глибокими порушенням зору мають недостатні уявлення про предмети і явища навколишньої дійсності. Внаслідок порушення зорового сприймання ускладнюється можливість дистантного виділення конкретних ознак і властивостей предметів та об'єктів. У зв'язку з цим важливо в дошкільному віці навчити їх, використовуючи збережені органи відчуттів, правильно виділяти істотні ознаки і властивості, познайомити з недоступними сприйманню об'єктами, з метою формування їх образів та уявлень про них.

Розділ програми «Ознайомлення з навколишнім світом» сприяє формуванню у дітей реальних уявлень про навколишній світ і життя людини. Під час його розробки було враховано відповідні програми Б. К. Тупоногова, Т. П. Свиридюк (К., 1996 р.). Враховано аналіз сучасних наукових досліджень формування уявлень про навколишній світ у дітей з глибокими порушеннями зору.

Діти повинні уявляти і конкретно діяти з різними предметами, знати призначення, способи дій з ними та їх застосування, розуміти умови життя, діяльності людини, її зв'язку з навколишнім світом.

Тематикою ознайомлення, в першу чергу, стає близьке оточення дитини в дитячому садку і вдома. Процес ознайомлення будується за принципом детального вивчення предметів з їх властивостями і взаємозв'язками. В ході вивчення діти повинні навчитися послідовному дотиковому обстеженню, аналізу основних розпізнавальних ознак. Додаткова інформація про предмет, отримана через актуалізацію полісенсорних взаємозв'язків (слухово-рухових, тактильно-рухових, дотикових та ін.) і забезпечує незрячим малюкам більш повну і точну інформацію про навколишній світ.

На 1-му і 2-му роках навчання заняття з ознайомлення з навколишнім світом тісно пов'язані з розвитком мовлен-

ня, оскільки формуванням чуттєвого досвіду дітей активно супроводжується вербалізацією, що й забезпечує формування умінь співвідносити конкретну ознаку з її словесним позначенням і створення адекватних образів предметів оточуючого світу.

На 3-му і 4-му роках навчання разом з попереднім завданням здійснюється робота з розширення і систематизації уявлень у певних зв'язках суспільствознавчих, природознавчих, математичних та естетичних знань. Основними методами і засобами є спостереження, обстеження, екскурсії, дидактичні ігри, вправи з натуральними об'єктами або їх рельєфними зображеннями, перегляд діафільмів, розгляд різних видів наочності (картинки, іграшки, муляжі, опудала тварин та ін.), слухання грамзаписів, застосування магнітофонних записів тощо.

У більш пізніх періодах навчання починають застосовуватися бесіди про предмети і об'єкти навколишнього світу, але провідним залишається використання практичного наочного матеріалу, що може активно сприйматися дітьми.

Характер роботи тифлопедагога за програмою з ознайомлення з навколишнім має випереджаючий характер. Тифлопедагог напередодні заняття вихователя організовує підгрупові ознайомлюючі заняття, на яких проводить детальне обстеження матеріалу, що вивчається, формуються способи чуттєвого пізнання, а після — підгрупові та індивідуальні корекційні заняття, на яких сформовані уявлення за потребою коригуються та закріплюються.

Важливе місце в програмі відводиться розвитку просторовій адаптації дітей з вадами зору в навколишньому оточенні. Незрячі дошкільники зазнають значних труднощів під час орієнтування в просторі, тому вони потребують спеціального формування просторових уявлень, умінь і навичок, за допомогою яких вони зможуть орієнтуватися в просторі і взаємодіяти з оточуючим світом.

У програмі враховані міжпредметні зв'язки занять з ознайомлення з навколишнім світом з трудовим, фізич-

ним вихованням, соціально-побутовим та просторовим орієнтуванням. Реалізація міжпредметних взаємозв'язків допоможе педагогу домогтися більш усвідомленого і міцного засвоєння матеріалу, що вивчається.

У програмі визначені мінімальні вимоги до знань і умінь незрячих дітей, необхідні для подальшого вивчення у початковій школі природничих дисциплін.

Перший рік навчання

Молодша група (4-ий рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: формувати і розширювати уявлення про навколишній світ на полісенсорній основі; вчити способам пізнання навколишнього оточення за допомогою збережених аналізаторів, обстежувати незнайомі предмети за допомогою дорослих; правильно діяти з ними, знати їх призначення; знайомити з явищами суспільного життя; розширювати уявлення про окремі явища природи та їх особливості, навчати визначати стан погоди; формувати початкові уявлення про живу (рослин і тварин) та неживу природу, про зміст основних трудових процесів;

виховні: виховувати гуманні та естетичні почуття: доброзичливе і дбайливе ставлення до навколишньої природи; виховувати активну пізнавальну зацікавленість до навколишнього світу;

корекційно-розвивальні: розвивати координацію рухів обох рук і тонку моторику кінчиків пальців, слухово-тактильну координацію; розвивати практичні навички обстежувальних дій, стимулювати використовувати їх у самостійній діяльності.

Явища громадського життя.

Людина. Формувати уявлення про зовнішні фізичні особливості людини (у кожного є голова, руки, ноги; на обличчі — очі, ніс, рот і т.д.).

Учити розрізняти за зовнішніми ознаками (одягу, зачісці) статеву приналежність (хлопчик, дівчинка).

Знайомити з фізичними і емоційними станами людину (зголоднів — наситився, втомився — відпочив, захворів — вилікувався, заплакав — засміявся і т.д.).

Людина і родинні зв'язки. Знати своє ім'я та імена членів своєї сім'ї; розрізняти родинні зв'язки. Правильно відповідати на питання: «Як звуть твою маму? тата? дідуся? бабусю?»

Дитячий садок. Учити розпізнавати свій дитячий сад, знаходити свою групу. Називати основні приміщення, споруди (роздягальня, туалет, сходи, ділянка, пісочниця, гірка і т.д.). Формувати уміння дізнаватися про співробітників, які працюють у групі, і дітей своєї групи. Називати імена вихователя, помічника вихователя.

Рідна країна. Нагадати дітям назву міста (селища), в якому вони живуть.

Свята. Збагачувати досвід дітей новими яскравими враженнями, пов'язаними зі змістом відомих свят (Новий рік, День Матері). Підтримувати у дітей радісний настрій, бажання брати участь у прикрашанні групової кімнати; організувати участь дітей у святкових ранках.

Праця дорослих. Формувати інтерес до праці оточуючих дорослих, уміння впізнавати і називати деякі трудові дії (помічник вихователя миє посуд, прибирає кімнату, приносить їжу і т.д.). Знайомити зі змістом праці людей, працюючих у дитячому саду, з назвами деяких професій: *кухар готує їжу, двірник підмітає, вихователь читає дітям книжку* і т.д.

Формувати уявлення про значення результатів праці для людей виховувати дбайливе ставлення до результатів праці. В ігровій формі включатися у спільні з дорослим трудові дії.

Предмети найближчого оточення.

Знайомити дітей з предметами найближчого оточення (іграшки, одяг, посуд, меблі, предмети особистої гігієни, знаряддя праці — віник, мітла, лопата, відро, лійка та ін.). Вчити розрізняти і називати предмети, виділяти їх ча-

стини, істотні ознаки і властивості (форма, розмір, різна фактура поверхні та ін.). Співвідносити конкретну ознаку з його словесним позначенням.

Знайомити з призначенням предметів і діями з ними (у тарілку насипають суп, ложкою їдять і т.д.).

Учити розрізняти протилежні дії (одягнутись — роздягнутись, застібнути — розстібнути). Формувати розуміння елементарних причинно-наслідкових зв'язків між деякими явищами (впустив чашку — вона розбилася).

Вчити групувати предмети за спільними ознаками («Знайди такий же» «Підбери пару»); за конкретною ознакою («Збери усі маленькі ложки»), призначенням («Вибери предмети для годування ляльки, для купання», «Приготуй лялькам одяг для прогулянки»).

Допомагати порівнювати знайомі предмети за ознаками (гладенький — шорський, великий — малий), що диференціюються. Підводити до розуміння узагальнених слів (іграшки, одяг, посуд та ін.). Виконувати дії з предметами.

Транспортні засоби. Знайомити дітей з видами транспорту (машина, автобус, потяг, літак та ін.) залежно від можливостей найближчого оточення. Вправляти у впізнаванні і називанні легкових, вантажних машин, пасажирського транспорту.

Формувати уявлення про те, що в автобусі, автомобілі їздять люди, у вантажних машинах возять вантажі.

Учити виділяти і називати частини вантажного автомобіля (кермо, колеса, кабіна, кузов), деякі дії шофера (сідає в кабіну, включає мотор, повертає кермо).

Світ природи.

Формувати уявлення про воду в побуті (лється, тепла — холодна; у воді купаються, водою умиваються, у воді перуть тощо); про воду в природі (біжать струмки, тануть бурульки; річка, ставок).

Познайомити з властивостями снігу (м'який, з нього можна ліпити; холодний, у теплі тане), льоду (твердий, холодний, в теплі тане), піску.

Формувати уявлення про різні стани погоди (йде дощ, сніг, світить сонце, дме вітер) і залежності від них людей (йде сніг, холодно, люди одягають теплий одяг тощо). Звертати увагу дітей на наявність різних звуків у неживій природі (скрип снігу, шум дощу тощо).

Жива природа.

Знайомити з рослинним світом: трава, дерева (на прикладі 1-2 видів, що ростуть на ділянці), квіти. Учити розрізняти і називати ознаки рослин, що сприймаються дотиково (стовбур дерева шорсткий, стебло квітки колюче) за запахом (різний запах квітів), на слух (листя шарудить). Учити розрізняти рослини за відмінними ознаками (трава низька, м'яка, зелена; дерево високе, на ньому багато листя; квіти мають різний запах).

Спостерігати за кімнатними рослинами в куточку природи (1-2 види). Надавати допомогу дорослому у догляді за ними (поливати). Учити розрізняти за виглядом, смаком, назвою деякі овочі і фрукти (найбільш поширені), називати їх.

Знайомити з тваринним світом. Виділяти на слух птахів у довкіллі, спостерігати за ними на ділянці дитячого садка: літають, сідають на дерева, клюють, видають звуки (горибець, голуб).

Учити розрізняти і називати тварин (спостереження, рельєфні зображення, іграшки, опудала): заєць, ведмідь, лисиця, кішка, собака, корова, кінь, коза; їх дитинчат; свійських птиць (курка, півень). Виділяти і називати частини тіла тварин: голова, тулуб, хвіст, ноги, лапи; на голові — вуха, очі роги, рот. Розрізняти характерні особливості зовнішнього вигляду тварин: корова, коза — з рогами, заєць — з довгими вухами і т.п. Учити наслідувати звуки тварин.

Спостерігати за тваринами в куточку природи (хом'ячок, папуга). Привчати дітей допомагати доглядати за тваринами (погодувати).

Привчати дітей дбайливо ставитися до живої природи — не рвати траву, листя, квіти, не ламати гілки дерев та кущів.

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- виявляє активну пізнавальну зацікавленість до навколишнього світу;
- розрізняє яскраво виражені емоційні стани людей;
- знає членів своєї сім'ї, їх імена;
- має уявлення про зміст основних трудових процесів дворника, няні, кухаря, значення їх праці для людей;
- спільно з дорослими виконує обстежувальні дії; окремі з них, освоєні раніше, використовує в самостійній діяльності. Дії руки контролює залишковим зором (при його наявності);
- показує і називає об'єкти, окремі їх частини, ознаки і властивості на прохання дорослого;
- вміє діяти з предметами відповідно до призначення;
- охоче бере участь у спостереженнях та догляді за тваринами і рослинами, неживою природою;
- розрізняє і називає деякі об'єкти живої і неживої природи;
- виявляє зацікавленість і життєрадісність при зустрічі з красивими об'єктами навколишнього.

Другий рік навчання

Середня група (5-й рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: збагачувати уявлення про рослини, тварин, об'єкти природи та найближчого оточення; вчити розрізняти і називати пори року, їх відмітні ознаки; формувати уявлення про явища громадського життя; про людей, про особливості їх зовнішнього вигляду, про частини тіла людини, функціональне призначення окремих органів; формувати уявлення про соціальну роль дорослих у сім'ї; продовжувати знайомити з працею дорослих; визначати

спрямованість результатів праці дорослих у конкретних трудових процесах; формувати уявлення про основні види транспорту, його призначення;

виховні: виховувати дбайливе ставлення до природи, до предметів найближчого оточення; заохочувати допитливість; виховувати дбайливе ставлення до результатів праці дорослих; виховувати бажання брати активну участь у догляді за рослинами і тваринами, включаючись у діяльність дорослих; виховувати зацікавленість, емоційність у спілкуванні з природою;

корекційно-розвивальні: розширювати уявлення про предмети, що оточують; розвивати сенсорні здібності, закріплювати навички дотикового і слухово-дотикового обстеження об'єктів; формувати вміння узагальнювати, групувати і диференціювати предмети за окремими ознаками; підтримувати інтерес до об'єктів живої і неживої природи; розвивати прості форми наочно-дійового і наочно-образного мислення в процесі залучення дітей до природи; розвивати навички активного обстеження нових предметів, практично виявляти їх властивості; розвивати навички встановлювати зв'язки між призначенням предмета, його будовою і матеріалом, з якого він зроблений; формувати вміння групувати і узагальнювати предмети за окремими ознаками.

Явища громадського життя.

Людина. Формувати уявлення про вік людей (люди діляться на дорослих і дітей; дорослі — на молодих і старих).

Формувати уявлення про індивідуальні особливості зовнішності різних людей. Учити порівнювати зовнішні ознаки один одного.

Формувати уявлення про те, що людина повинна в певний час робити, їсти, пити, спати і що їй для цього потрібно.

Людина і родинні зв'язки. Формувати усвідомлені уявлення дитини про сім'ю, розуміння себе як члена сім'ї.

Учити розуміти родинні зв'язки в сім'ї; розуміти статеву приналежність членів сім'ї (тато і дідусь — чоловіки, брат — хлопчик; вони мають чоловічі імена; мама і бабуся — жінки, сестра — дівчинка; вони мають жіночі імена). Розмовляти з дітьми про членів сім'ї. Знати імена членів сім'ї, відповідати на питання: «Хто це?», «Як звуть?», «З ким живеш?»

Формувати елементарні уявлення про те, що в сім'ї усі піклуються один про одного, один одному допомагають; що любов є джерелом взаємин і взаємодопомоги в сім'ї.

Людина і її житло. Формувати уявлення про те, що людина живе у будинку або квартирі, де є різні кімнати. Формувати уявлення про основні предмети побуту, їх призначення.

Дитячий садок. Продовжувати знайомити з різними приміщеннями дитячого садка. Учити називати на ім'я та по батькові деяких працівників закладу (музичний керівник, медсестра, завідувача та ін.).

Викликати бажання підтримувати порядок у групі, виховувати дбайливе ставлення до іграшок, книг, особистих речей.

Суспільно-побутові установи. Знайомити з призначенням деяких суспільно-побутових установ (магазин, лікарня, їдальня, дитсадок, школа, кінотеатр).

Рідна країна. Розвивати уявлення про місто, село, в якому діти живуть. Знати його назву. Розповідати про відмінність міста і селища. Спонукаати дітей розповідати про те, де вони гуляли у вихідні дні (у парку, сквері та ін.).

Свята. Знайомити зі святом збирання врожаю; зі святами Новий рік, Різдво, Великдень, 8 Березня. Розповідати про національні страви.

Залучати дітей до прикрашання групової кімнати, до святкування основних святкових дат держави, виховувати почуття причетності до життя країни.

Праця дорослих. Продовжувати знайомити з працею дорослих (кухар, медична сестра, помічник вихователя,

двірник, шофер, лікар). Звертати увагу на трудові дії, їх послідовність у роботі дорослих, на результат роботи.

Формувати уявлення про те, що різними видами транспорту керують люди різних професій (шофер, водій, льотчик, капітан, машиніст). Розширювати уявлення про деякі трудові дії водія автобуса (включає двигун, управляє рухом автобуса, оголошує зупинки, відкриває і закриває двері, стежить, щоб усі люди увійшли до автобуса, а кому треба — вийшли з нього).

Формувати уявлення про значення праці дорослих; учти дбайливо ставитися до результатів праці.

Предмети найближчого оточення. Продовжувати знайомити дітей з різноманітними предметами найближчого оточення, їх призначенням.

Учити розрізняти і називати істотні деталі предметів (у стільця — ніжки, спинка, сидіння). Розрізняти і називати якості і властивості предметів і матеріалів, з яких вони виготовлені і які сприймаються залишковим зором (колір, розмір, форма), дотиком (гладкий, шорсткий, твердий, м'який та ін.), на слух (шарудить, стукає). Навчати простому експериментуванню (тоне — не тоне, рветься — не рветься, б'ється — не б'ється).

Звертати увагу дітей на зв'язок між призначенням предмета і матеріалом, з якого він виготовлений.

Формувати уявлення про різноманітність предметів одного ряду (наприклад, книги бувають великими, маленькими, товстими, тонкими, книжки-розкладки та ін.; стільці бувають більшими, маленькими, з м'яким сидінням, зі спинкою та без та ін.).

Розвивати вміння порівнювати і групувати предмети за формою, розміром, матеріалом, призначенням, використовуючи практичні дії з предметами, їх моделями або рельєфними зображеннями.

Підводити до засвоєння понять: іграшки, меблі, посуд, одяг, взуття.

Учити правильно використовувати предмети обстановки у груповій кімнаті. Познайти з правилами зберігання іграшок, книг, посуду, спонукати до дотримання цих правил.

Учити розуміти доцільність і цілеспрямованість дій, помічати прості причини і наслідки власних дій (наприклад, якщо декілька кубиків поставити один на одного нерівно, то вежа впаде).

Транспортні засоби. Розширювати уявлення про засоби пересування, їх призначення (перевозити людей і вантажі). Розрізняти і називати різні види вантажного і пасажирського транспорту (автобус, тролейбус, трамвай, літак, теплохід, потяг, вантажна машина); виділяти частини вантажної машини. Групувати транспортні засоби за призначенням.

Розрізняти проїжджу частину дороги, тротуар; розуміти значення світлових та звукових сигналів світлофора в русі машин і пішоходів.

Світ природи.

Формувати уявлення про існуючі у навколишньому світі прості закономірності і залежності (світить сонце — тепло, дме вітер — гойдаються гілки дерев, йде дощ — калюжі на землі; якщо холодно — треба тепліше одягнутися, якщо сильний вітер — закрити вікно).

Нежива природа. Учити розрізняти і називати день і ніч, основні стани погоди: дме вітер, йде дощ, сніг; похмуро, сонячно. Знайти з деякими характерними особливостями пір року (обпадає листя, випав сніг, побігли струмки, розпустилися квіти і т.п.).

Продовжувати знайти з властивостями води (лється, тепла, холодна), снігу (білий, холодний, у теплі тане), льоду (прозорий, твердий, слизький, у теплі тане), піску (сухий — сипучий, коли вологий — м'який, з нього можна ліпити), глини (суха — тверда, волога — м'яка, можна ліпити). Звертати увагу дітей на звуки неживої природи, учить співвідносити звук з його джерелом.

Жива природа. Рослинний світ: формувати елементарні уявлення про деякі рослини, що ростуть у цій місцевості. Учити розрізняти і називати 2-3 види дерев, 2-3 види культурних або дикорослих рослин з яскраво вираженими характерними ознаками (форма, фактура листя, запах). Знати, що рослина — жива, у неї бувають «дітки» — це насіння, з насіння виростають нові рослини; що для життя рослинам потрібні умови: вода, ґрунт, тепло. Звертати увагу дітей на схожість життєвих потреб людини і рослин (дихання, живлення, рух).

Розрізняти і називати надземні частини рослин: стебло, листя, квіти, плоди; у дерева — стовбур, гілки, листя або голки (у природі і на спеціально підготовлених малюнках — рельєфних).

Знайомити з рослинами в куточку природи; учить розрізняти і називати 2-3 кімнатних рослини. Знати, чому людина доглядає за рослинами; залучати до роботи по догляду за рослинами в куточку природи, на ділянці (поливання).

Учити розрізняти за назвою, зовнішніми ознаками, смаком деякі овочі і фрукти (морква, огірок, помідор, редис, цибуля, груша, яблуко, слива, лимон, апельсин).

Тваринний світ. Продовжувати знайомити з домашніми (кішка, собака, корова, коза, свиня), дикими тваринами (лисиця, заєць, ведмідь) і їх дитинчатами. Виділяти частини тіла тварин. Знати відмінні особливості зовнішнього вигляду тварин (лисиця руда, у неї довгий, пухнастий хвіст). Формувати первинні уявлення про класифікацію тварин: дикі тварини живуть у лісі, самі добувають собі їжу; домашні тварини не можуть жити самостійно, без турботи людини вони гинуть. Формувати уявлення про значення тварин у житті людини і людини в житті тварин.

Спостерігати за птахами, що відвідують ділянку дитячого саду (горобець, ворона, синиця), виділяти їх особливості: розмір, забарвлення, видавані звуки. Надавати допомогу зимуючим птахам підгодовуючи їх крихтами хліба.

Знайомити зі свійськими птицями (півень, курка, гусак), їх відмінними особливостями.

Знайомити з комахами (метелики, жуки), жабами, спостерігаючи їх у природі і використовуючи наочність.

Продовжувати знайомити з мешканцями куточка природи; спостерігати, як дорослі доглядають за ними, брати участь у роботі по догляду за мешканцями живого куточка.

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- має уявлення про частини тіла людини, функціональне призначення окремих органів;
- знає членів своєї сім'ї, їх імена; має уявлення про соціальну роль дорослих у сім'ї;
- активно обстежує нові предмети в оточенні, практично виявляючи їх можливості. Встановлює зв'язки між призначенням предмета, його будовою і матеріалом, з якого зроблений предмет. Уміє групувати і узагальнювати предмети за окремими ознаками. Дбайливо ставиться до предметів найближчого оточення;
- розрізняє і називає конкретні види дерев, кущів, овочів, фруктів, тварин різних груп; має уявлення про їх основну будову. Розуміє і вживає узагальнене поняття. Бере активну участь у догляді за рослинами і тваринами, включаючись у діяльність дорослих;
- розрізняє і називає пори року і їх відмітні ознаки. Виявляє зацікавленість, емоційність у спілкуванні з природою, проявляє дбайливе ставлення до об'єктів природи;
- має уявлення про основні види транспорту, його призначення. Має уявлення про працю дорослих і про основні трудові процеси.

Третій рік навчання Старша група (6-ий рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: розширювати уявлення дітей про предмети та явища оточуючого, засоби пересування і зв'язку, деякі громадські явища і події; формувати уявлення про працю дорослих, її громадське значення, трудовий процес; формувати початкові уявлення про світ соціальних стосунків людей; продовжувати знайомити з особливостями, ознаками, властивостями, причинно-наслідковими взаємозв'язками природних явищ; формувати уявлення про участь людини у збереженні і примноженні природи; розвивати уявлення про пори року і їх відмітні ознаки;

виховні: виховувати доброзичливе, дбайливе ставлення до усього живого, інтерес до догляду за тваринами і рослинами; виховувати любов і прихильність до сім'ї, рідного дому, дитячого садка, рідного міста; розвивати інтерес до доступних явищ громадського життя, традицій; стимулювати прояви інтересу до об'єктів живої і неживої природи, до праці дорослих, техніки; виховувати бажання допомагати старшим, з повагою ставитися до праці дорослих;

корекційно-розвивальні: уточнювати, розширювати уявлення про навколишній світ на сенсорній та інтелектуальній основі; формувати адекватні образи предметів реального світу; розвивати вміння порівнювати предмети, групувати їх і класифікувати; розвивати вміння розрізняти і правильно називати рослини і тварин, їх характерні ознаки, давати їм узагальнені назви; розвивати уявлення про особливості своєї зовнішності; про основні фізичні і емоційні стани людини; розвивати усвідомлене прагнення до пізнання нового відносно конкретних предметів або явищ; розвивати навички самостійного обстеження для виділення якостей і властивостей предметів і матеріалів у власній діяльності; розвивати вміння видового і родового узагальнення, з опорою на істотні ознаки.

Явища громадського життя.

Людина. Продовжувати формувати уявлення про індивідуальні особливості зовнішності різних людей. Учити порівнювати зовнішні ознаки один одного, розповідати про свій зовнішній вигляд.

Формувати уявлення про різноманітність людей за статтю, зростом (діти, дорослі, люди похилого віку; чоловіки, жінки, хлопчики, дівчатка).

Людина і родинні зв'язки. Розуміти слова: ім'я, вік, батьки, сім'я. Мати уявлення про склад сім'ї, розуміти родинні зв'язки. Знати своє ім'я, прізвище, вік, ім'я і по батькові батьків, імена інших членів сім'ї. Розмовляти з дітьми про сімейні традиції, дати і події.

Формувати уявлення про домашню господарську діяльність дорослих (ходять до магазину, прибирають квартиру, викидають сміття, стежать за порядком). Учити виявляти турботу про близьких людей, надавати їм допомогу.

Людина і її житло. Розширювати уявлення про житло людини (будинок, квартира, призначення кімнат), предмети побуту. Знати свою домашню адресу, скільки поверхів у будинку, на якому поверсі квартира.

Дитячий садок. Продовжувати знайомити дітей з дитячим садом і його співробітниками: в дитячому саду, окрім групи, музичного і фізкультурного залів, є різні кабінети, кухня, пральня; тут працюють різні люди, які люблять дітей і піклуються про них. Підтримувати порядок у груповій кімнаті. Брати участь в обговоренні оформлення групової кімнати.

Збагачувати уявлення дітей про однолітків групи, про їх стосунки: хто з ким дружить, в які ігри любить грати і т.п. Підтримувати інтерес і увагу до навколишніх дорослих і дітей.

Суспільно-побутові установи. Знайомити з призначенням пошти, телеграфу. Формувати уявлення про деякі форми зв'язку між людьми (люди пишуть один одному листи, надсилають телеграми, посилки, розмовляють по телефону).

Рідна країна. Формувати уявлення про рідну країну: наша країна — Україна, Київ — столиця нашої країни, в Україні багато міст і селищ; українці — населення України, у них своя мова, своя музика, казки, прислів'я, костюми, побут; в Україні живуть різні народи. Виховувати позитивне ставлення дитини, до оточуючих людей, незалежно від національності.

Знайомити з основними пам'ятками України; з пам'ятками рідного міста, селища. Звертати увагу дітей на специфіку основних та додаткових будівель у місті і селі.

Знайомити з народним костюмом, його прикрашанням різними орнаментами, з народними музичними інструментами. Розширювати уявлення про національні страви.

Залучати до традицій народу.

Свята. Знайомити з подіями навколишнього громадського життя, загальнонародними святами. Обговорювати, як до них треба готуватися. Виховувати у дітей почуття радості, бажання брати участь у святі. Залучати дітей до створення нескладних виробів, іграшок і прикрас.

Праця дорослих. Продовжувати знайомити з працею дорослих (шофер і інші працівники транспортних професій, продавець, лікар, листоноша, будівельник, фермер), їх змістом. Уточнювати, розширювати уявлення дітей про те, що роблять люди цих професій, для кого працюють, які отримують результати. Розрізняти ознаки професії людей за особливостями одягу (лікар, кухар та ін.).

Формувати уявлення про працю хліборобів (вирощування зерна, використання в роботі різних машин, що полегшують і прискорюють трудовий процес), пекарів. Виховувати дбайливе ставлення до хліба.

Знайомити зі знаряддями праці, інструментами, необхідними для праці дорослих; з машинами, що полегшують трудовий процес (мікрохвильова піч, електром'ясорубка, пральна машина).

Виховувати інтерес і повагу до праці дорослих, бажання допомогти, вміння берегти результати праці. Заохочувати прагнення дітей відображати в іграх трудові дії дорослих.

Предметне оточення. Продовжувати учити способам обстеження предметів. Учити орієнтуватися в різноманітності предметів одного виду (сукні різного кольору, фасону, розміру, з різного матеріалу), розрізняти і правильно називати навколишні предмети. Виділяти їх властивості (форму, розмір, колір, вагу предмета), відбивати ці властивості в мові.

Формувати узагальнені поняття (одяг, взуття, іграшки, меблі тощо). Продовжувати учити порівнювати і групувати предмети за призначенням, кольором, формою, розміром; робити узагальнення (іграшки, меблі, одяг тощо), диференціювати предмети в межах одного ряду (наприклад, одяг літній і зимовий). Привертати увагу до естетичних якостей предметів і обстановки.

Розповідати про матеріали, з яких зроблені предмети (тканина, метал, папір, гума, пластмаса, скло, фарфор та ін.). Учити розрізняти, визначати властивості матеріалів. Учити розуміти, що схожі за призначенням предмети можуть бути зроблені з різних матеріалів. Пояснювати доцільність виготовлення предмета з певного матеріалу (корпус машини — з металу, шини — з гуми тощо). Заохочувати спроби дітей дізнаватися, де і як зроблена та чи інша річ. Учити використовувати предмети за їх призначенням.

Транспортні засоби. Розширювати уявлення дітей про громадський транспорт (автобус, трамвай, тролейбус, вантажна машина, потяг, літак, вертоліт, теплохід), його призначення. Вправляти в розрізненні транспортних засобів, звертати увагу на звуки проїжджаючого транспорту. Знайомити з різноманіттям вантажного транспорту, звертати увагу дітей на пристосування кузова машини для перевезення різних вантажів. Підвести до розуміння залежності будови машини від призначення, характеру вантажу.

Закріплювати уявлення про будову вантажної машини. Учити виділяти, називати основні частини автобуса (двигун, кабіна для водія, салон для пасажирів, колеса), деякі

деталі устаткування кабіни (кермо, прилади, дзеркало) і салону для пасажирів (сидіння, двері).

Формувати узагальнене поняття «транспорт». Учити групувати транспортні засоби за призначенням (вантажний, пасажирський транспорт) і середовищем пересування (водний, повітряний, наземний).

Учити розрізняти проїжджу частину дороги, тротуар. Познакомити з деякими правилами дорожнього руху: вулицю можна переходити тільки з дорослими в певних місцях (наземний, підземний перехід), на зелений колір світлофора (певний звук). Спостерігати за світлофором, учити розуміти значення сигналів світлофора для руху машин і пішоходів.

Світ природи.

Нежива природа. Продовжувати знайомити з різноманітністю природних явищ. Учити розрізняти і називати стани: холодно, тепло, жарко, сонячно, похмуро, дме вітер, йде дощ, сніг, випав град. Звертати увагу дітей на добові зміни в природі (вечір — на вулиці стало темно, з'явився місяць і т.д.).

Продовжувати знайомити з деякими властивостями води, снігу, піску, глини (вода прозора, в жарку погоду швидко випаровується, в холодну — повільно; сніг може бути рихлим, тоді з нього можна ліпити, може бути розсипчастим; пісок сипкий, коли вологий — м'який, з нього можна ліпити; глина суха — тверда, волога — м'яка, з неї можна ліпити). Дати уявлення про плавучість деяких предметів: одні предмети плавають у воді, інші — тонуть. Проводити прості експерименти з водою, піском, глиною; знайомити з варіантами використання їх людиною.

Жива природа. Рослинний світ. Продовжувати знайомити з відмітними ознаками рослин (кора, листя, квіти, запах). Звертати увагу дітей на схожість ритмів життя рослин і людини (сезонні і добові зміни в житті рослин і людини, зміна зовнішнього вигляду в процесі росту і розвитку рослин і людини).

Учити розпізнавати рослини найближчого оточення: розрізняти 4 види хвойних і листяних дерев, 2-3 види кущів, 3-4 види трав'янистих рослин.

Розрізняти і називати лісові ягоди (1-2 види), гриби (2-3 види). Продовжувати учити розрізняти за зовнішніми ознаками, смаком овочі і фрукти. Знати місця зростання: ліс, поле, сад, город. Учити узагальнювати об'єкти природи за певними ознаками (дерева, квіти, фрукти, овочі, ягоди, гриби).

Формувати уявлення про особливості вирощування овочів (2-3 види): підготовка ґрунту, посів насіння, поява сходів і догляд за ними, цвітіння, плодоносіння, збір урожаю.

У куточку природи: учити розпізнавати 4-5 видів кімнатних рослин, фактурою листя, запахом квіток, запам'ятовувати їх назви. Допомогати встановлювати елементарні причинно-наслідкові залежності між станом об'єктів природи і докільям (рослинам потрібні вода, тепло, світло, ґрунт); залучати дітей до догляду за рослинами. Разом з дітьми вести альбом спостережень.

Виконувати практичні роботи: пророщування цибулі.

Тваринний світ. Розширювати уявлення про домашніх тварин (кінь, вівця, корова, кішка, собака, коза, свиня) і їх дитинчат (особливості поведінки, пересування; що їдять, яку користь приносять людям). Познайти з працею людей по догляду за домашніми тваринами.

Розширювати уявлення про життя диких тварин (ведмідь, лисиця, заєць, вовк, білка, їжак) у природних умовах (як пересуваються і рятуються від ворогів, чим живляться, як пристосовуються до життя в зимовий період).

Вчити впізнавати за звуками та називати птахів, що літають на ділянку (3-4 види), за розміром, забарвленням, звуками. Продовжувати знайомити зі свійськими птахами (півень, курка, гусак, качка). Розрізняти і називати метеликів, жуків, бджіл (у природі та з використанням наочності).

Продовжувати формувати узагальнені поняття (тварини, птахи, риби, комахи); закріплювати уявлення про класифікацію тварин (домашні, дикі).

Звертати увагу дітей на схожість ритмів життя людини і тварин (сезонні і добові зміни в життя тварин і людини, зміну зовнішнього вигляду в процесі росту і розвитку тварин і людини).

Формувати уявлення про позитивну і негативну дію людини на тварин і її результати.

У куточку природи: спостерігати за тваринами, умовами їх утримання. Виділяти частини тіла, особливості поведінки (що і як їдять, як пересуваються, відпочивають). Дати початкові відомості про пристосування тварин до місця існування (наприклад, місце існування риб — вода). Викликати бажання допомагати дорослому у догляді за тваринами.

Формувати першооснови екологічного виховання: дбайливе ставлення до об'єктів природи, дотримання правил поведінки в природному середовищі.

Сезонні явища в природі. Уточнювати, розширювати уявлення дітей про сезонні зміни в природі. Учити встановлювати прості причинно-наслідкові зв'язки між природними явищами (стало тепло — з'явилися рослини, похолоднішало — зникли метелики, жуки і т.п.).

Формувати уявлення про ознаки різних пір року:

- осінь — похолодання, рясні дощі, вітри, листопад, в'януть трави; збір урожаю в садах, на городах, полях; відліт перелітних птахів, зникнення комах; особливості поведінки диких тварин восени, підготовка до зими зайця, білки, їжака;
- зима — мороз, снігопади, замерзання водойм; дерева і кущі в інеї, сосни і ялини зелені; відсутність комах. День коротший за ніч. Утримання домашніх тварин. Турбота про зимуючих птахів;
- весна — тепло, тане сніг, на річці льодохід; поява трави, первоцвітів цвітіння дерев, кущів; поява комах (бджоли, метелики, жуки); повернення перелітних

птахів (гуси, журавлі, лелеки, граки, шпаки); гніздування птахів, виведення пташенят; поява дитинчат у диких тварин; роботи в полі, на городі, квітнику навесні;

- літо — тепло, сонячно, спекотно; йдуть теплі дощі, гримлять грози; дозрівають ягоди, фрукти, овочі, гриби; літає багато комах; на полі пасуться домашні тварини (коні, вівці, корови, кози); на луках косять траву на сіно.

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- виявляє активну пізнавальну ініціативу до різних сторін навколишнього світу;
- має уявлення про особливості своєї зовнішності; про основні фізичні й емоційні стани людини;
- виявляє усвідомлене прагнення упізнати щось відносно конкретних предметів або явищ (Що? Як? Навіщо?);
- самостійно використовує дослідницькі дії для виділення якостей і властивостей предметів і матеріалів у власній діяльності. Доводить правильність видового і родового узагальнення, спираючись на істотні ознаки. Дбайливо ставиться до предметів і матеріалів;
- розрізняє професії за істотними ознаками; вільно описує трудові процеси, встановлює зв'язки між компонентами. Яскраво виражений пізнавальний інтерес до праці дорослих, техніки. Охоче допомагає старшим, з повагою відноситься до праці дорослих;
- розрізняє і правильно називає досить велику кількість рослин і тварин, їх характерні ознаки; дає їм узагальнені назви. Має уявлення про пори року і їх відмітні ознаки.

Четвертий рік навчання

(7-й рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: формувати основи цілісного сприйняття світу, в якому людина — невід'ємна частина; систематизувати знання про предметне оточення, про якості, властивості предметів і матеріалів; навчити узагальнювати трудові процеси; розширювати і уточнювати уявлення про рідну країну, її культуру, історію, про державну символіку України, її значення; формувати узагальнені уявлення на основі виділення характерних і істотних ознак природних об'єктів; формувати уявлення про загальний хід розвитку людини, про її становище у соціумі; навчити робити узагальнення, доводити його вірність, спираючись на знання істотних ознак; формувати уявлення про основні ознаки живого, встановлювати зв'язки між станом живих істот, місцем існування і відповідністю умов потребам;

виховні: виховувати любов, емоційну чутливість і стійке пізнавально-ціннісне ставлення до природи, до праці дорослих, прагнення надати посильну допомогу; виховувати почуття гордості за досягнення країни; формувати основи екологічної свідомості;

корекційно-розвивальні: розвивати пізнавальну активність, сенсорні і розумові здібності; формувати узагальнений образ уявлень про предмети навколишнього світу; розширювати, уточнювати і систематизувати уявлення дітей про рослини найближчого оточення, про домашніх і диких тварин, про умови життя живих істот, про сезонні явища в природі; розвивати вміння спостерігати явища природи, аналізувати результати спостережень; встановлювати зв'язки і залежності між предметами, явищами і подіями; розвивати навички виділяти, порівнювати особливості зовнішності іншої людини і самого себе, використовувати систему обстежувальних дій під час розглядання предметів і виявленні їх особливостей, визначенні якостей і властивостей матеріалів; розвивати вміння встановлюю-

вати зв'язок між призначенням предмета, його будовою і матеріалом, з якого він зроблений; розвивати вміння співвідносити узагальнені результати праці і набір трудових процесів з назвою професії, правильно обґрунтовувати цінність кожного виду праці.

Явища громадського життя.

Людина. Формувати уявлення про вікові етапи розвитку людини: немовля, дошкільник, школяр, молода людина, літня людина. Розрізняти людей різного віку в житті. Розрізняти прояви вікових і статевих особливостей в зовнішньому вигляді людей (риса обличчя, одяг, зачіска, взуття і т.д.). Виховувати вміння спостерігати, зіставляти, порівнювати, оцінювати, виділяти особливості зовнішності іншої людини і самого себе.

Вчити називати частини людського тіла, їх функції. Формувати уявлення про функціональне призначення різних органів почуттів (очі — орган зору, вуха — орган слуху, ніс — орган нюху, язик — орган смаку, шкіра — орган дотику).

Формувати уявлення про статус людини в соціумі (в автобусі — пасажир, у лікарні — пацієнт, у театрі — глядач, у магазині — покупець і т.д.); про діяльність людини протягом доби (ранок, день, вечір, ніч).

Людина і родинні зв'язки. Поглиблювати знання дітей про свою сім'ю. Вчити називати своє ім'я, прізвище, вік, стать, ім'я і по батькові батьків. Називати домашню адресу (місто, вулиця, номер будинку, квартири, поверх), номер телефону. Вчити визнавати скільки кімнат у квартирі, як вони називаються. Знати членів сім'ї, родинні зв'язки, хто старший, хто молодший. Спонукаати дітей розповідати про свою сім'ю, про улюблені заняття і професії членів сім'ї, про традиції сім'ї, сімейні свята, про свій будинок (свою квартиру). Розуміти, як проявляються в сім'ї турбота, любов, повага один до одного. Привчати ставитися до батьків з повагою, виконувати їх вимоги, встановлені правила поведінки. Учити поважати працю і заняття чле-

нів сім'ї, заохочувати прагнення дітей до посиленої участі в домашній праці.

Дитячий садок. Вчити називати номер (назву) дитячого садка, групи. Розширювати уявлення про облаштування дитячого садка, призначення його приміщень; про роль працівників дитячого саду в житті дошкільної установи.

Формувати навички дбайливого ставлення до того, що оточує: учити економно користуватися речами (брати стільки паперу, пластиліну, щоб вистачило на роботу; не лити даремно воду і т.п.).

Залучати до заходів, які проводяться в дитячому садку (свята і розваги, спортивні змагання, підготовка виставок дитячих робіт і ін.). Переживати почуття радості і задоволення від участі в спільній з дорослими діяльності.

Суспільно-побутові установи. Розширювати уявлення про пошту, як установу зв'язку, про її призначення (прийом, доставка, пересилка кореспонденції). Продовжувати формувати уявлення про деякі установи культурно-побутового обслуговування населення (ательє, лікарня, бібліотека, кінотеатр), їх призначення.

Рідна країна. Знайомити з державною символікою (прапором, гербом, гімном), її значенням. Вчити впізнавати мелодію державного гімну; знати, що гімн виконують під час свята або іншої урочистої події; коли звучить гімн, треба вставати, а хлопчикам знімати головні убори. Вчити називати столицю, назви великих міст, деякі особливості регіонів України.

Формувати уявлення про природні багатства країни (видобуток корисних копалин: вугілля, нафта, залізо та ін.).

Розповідати дітям про природу рідного краю. Закріплювати знання про пам'ятки рідного міста (селища).

Розповідати про життя різних народів, які живуть в Україні, їх традиції і звичаї. Знайомити з національними костюмами, предметами народного декоративно-прикладного мистецтва, казками, прислів'ями, приказками, піснями, музикою різних народів. Пояснювати, як важливо

жити мирно з усіма народами, знати і поважати їх культуру, звичаї, традиції.

Свята. Розширювати уявлення про свята країни (9 Травня — День Перемоги); про народні національні свята (Масляна). Обговорювати важливі громадські події (наприклад, святкування певної історичної дати, свято міста, спортивні змагання тощо). Організувати діяльність дітей так, щоб вони відчували свою причетність до того, що відбувається (виконували творчі роботи, влаштовували свої змагання, вигадували історії, влаштовували парад або карнавал — залежно від змісту подій).

Праця дорослих. Формувати уявлення про працю в промисловості з урахуванням особливостей рідного краю (шахтар, машинобудівник, металург та ін.), про професійне приладдя, трудові процеси.

Формувати уявлення про будівельні професії (мулярі, монтажники, малярі, теслярі), знайомити зі змістом їх праці, основними етапами будівництва.

Знайомити зі змістом праці із створення одягу на фабриках (місце роботи, назва професії, мета роботи, матеріал, знаряддя праці та інструменти, послідовність трудових дій, результат праці).

Уточнювати уявлення дітей про професії людей, працюючих в установах медичного і культурно-побутового обслуговування населення (лікар, продавець, бібліотекар, листоноша та ін.), про елементи трудового процесу.

Розповідати про працю працівників сільського господарства (обробляють землю, сіють і вирощують хліб, овочі; розводять домашніх тварин, доглядають за ними тощо), про професії сільськогосподарської праці (хлібороби, овочівники, тваринники, садівники). Знати основні етапи праці з вирощування хліба (підготовка ґрунту до посіву, догляд за посівами, збирання врожаю). Формувати уявлення про взаємозв'язок села і міста (село доставляє місту сировину і продукти харчування, місто селу — машини).

Розширювати знання дітей про техніку, яка використовується для полегшення праці людей (підйомний кран, самоскид, екскаватор, трактор, комбайн та ін.).

Виховувати інтерес до праці дорослих і прагнення цінувати його громадську значущість, берегти результати праці, включатися у спільні з дорослим трудові дії.

Предметне оточення. Учити використовувати усі прості способи сенсорного аналізу предметів і матеріалів (погладити, натиснути, понюхати, спробувати зім'яти або намочити у воді і т.д.).

Продовжувати знайомити з істотними ознаками і особливостями навколишніх предметів (твердий-м'який, гнучкий-негнучкий, прозорий-непрозорий, теплий-холодний-гарячий, мокрий-сухий, легкий-важкий, крихкий-міцний, гладенький-шорсткий, різноманітність кольорів і відтінків запахів, смакових якостей тощо). Пояснювати, що міцність і довговічність предмета залежать від властивостей і якостей матеріалу, з якого він зроблений. Розвивати вміння самостійно визначати матеріал, з якого виготовлений предмет (скло, пластмаса, гума, залізо, шкіра тощо).

Уточнювати і активізувати в мовленні дітей назви предметів з різних галузей застосування, пояснювати призначення незнайомих предметів. Учити бути обережними, обачними з новими речами, дізнаватися про них, перш ніж почати користуватися.

Розвивати вміння порівнювати предмети (за призначенням, кольором, формою, матеріалом, запахом). Розуміти і вживати узагальнені слова, пояснювати їх, спираючись на знання істотних ознак. Класифікувати предмети за різними властивостями (наприклад, класифікація посуду за призначенням — чайний, столовий, кухонний; за матеріалом — фаянсовий, скляний, керамічний, пластмасовий тощо).

Продовжувати знайомити з відмітними національними особливостями предметів побуту та одягу.

Звертати увагу дітей на красу і доцільність обстановки приміщень, розвивати оцінювальне ставлення до предметного оточення, прикрашання приміщень.

Знайомити із засобами масової інформації і комунікації (телефон, радіо, телебачення, комп'ютер).

Формувати уявлення про предмети, що полегшують працю людини в побуті, що створюють комфорт (пилосос, м'ясорубка, пральна машина, вентилятор та ін.), про правила користування ними.

Розповідати про те, що будь-яка річ створена працею багатьох людей. Привчати тримати свої речі в порядку, правильно прибирати їх.

Транспортні засоби. Продовжувати знайомити з транспортними засобами, їх призначенням (автобус, тролейбус, трамвай, вантажна машина, легкова машина, літак, вертоліт, тепловід, потяг).

Формувати уявлення про різноманіття спеціального транспорту, його устаткування механізмами і пристроями для виконання певного виду робіт (пожежна машина, снігоочисна, поливна).

Уточнювати уявлення дітей про будову різних видів транспорту, про звуки проїжджаючого транспорту. Учити розуміти залежність будови транспортних засобів від середовища пересування, призначення, характеру вантажу.

Учити розуміти і вживати узагальнене поняття «транспорт». Закріплювати уміння групувати транспортні засоби за призначенням (вантажний, пасажирський, спеціальний транспорт) і по середовищу пересування (водний, повітряний, наземний).

Закріплювати уявлення про те, на якому виді транспорту можна доїхати від будинку до дитячого садка.

Знайомити з правилами користування громадським транспортом (поступатися місцем пасажиром з маленькими дітьми, літнім і хворим людям; триматися за поручні).

Учити дотримуватися правил вуличного руху (не ходити по проїжджій частині, переходити вулицю у вказаних місцях відповідно до сигналів світлофора).

Світ природи.

Нежива природа. Формувати уявлення про три стани води: твердий, рідкий, газоподібний. Знайомити з явищами переходу рідини в пару і навпаки; з явищами переходу речовини з твердого стану в рідке і навпаки (вода перетворюється на лід, лід — у воду).

Продовжувати знайомити з такими явищами природи, як снігопад, ожеледиця, туман, іній, гроза, град, дощ, вітер. Формувати початкові уявлення про рух хмар, сонця, місяця.

Учити визначати різні стани ґрунту: пухкий, твердий, сухий, вологий.

Формувати уявлення про корисні копалини (вугілля, нафта, газ).

Жива природа. Рослинний світ. Конкретизувати уявлення про різне місце зростання рослин (водойма, ліс, луг, степ, пустеля, поле), про основні чинники кожного середовища. Формувати уявлення про зв'язок між особливостями місця існування і будовою рослини, його пристосуванням до умов зовнішнього середовища (наприклад, у степу, пустелі рослини мають захисні пристосування від втрати вологи: листя дуже вузьке або замінені лусочками і колючками; майже усі рослини мають довгі корені, багато з них покриті шаром волосків, що захищають їх від зайвого випаровування).

Закріплювати, уточнювати уявлення дітей про місцеві рослини. Розрізняти листяні і хвойні дерева (5 видів) за корою, листям, плодами. Розрізняти 3-4 види кущів (форма листя, квіти, запах); деякі види лікарських рослин, лісові ягоди (2-3 види), гриби (3-4 види). Уточнювати і розширювати уявлення про будову рослин, функції їх окремих частин (корені всмоктують воду, поживні речовини йдуть по стеблу, стовбуру, гілках, передаються до листя, квітів, плодів; листя поглинає світло).

Познайомити з рослинами: ялина, сосна, глід, шипшина, злаковими культурами — пшениця.

Знати назви, характерні ознаки забарвлення, форми, смаку, при нагоді — запаху, способи споживання овочів (6-8 видів) і фруктів (4-5 видів). Формувати узагальнені уявлення про овочі і фрукти за наступними ознаками: овочі, фрукти споживають; їх спеціально вирощують; овочі ростуть на городі (у полі), фрукти — в саду.

Продовжувати формувати уявлення про залежність росту рослин від умов довкілля (світло, вологість, температура, поживний ґрунт), про необхідність дбайливого і бережливого ставлення до природи. Знайомити з ознаками, що визначають недолік окремих умов (при поганій освітленості рослини витягуються у бік світла, листя і стебла тоншають; без води рослини сохнуть; у бідному поживними речовинами ґрунті рослини ростуть повільно; без тепла насіння не проростає, листя не розпускається).

Формувати уявлення про користь рослин (кисень, лікувальні рослини, споживання).

Учити використовувати узагальнені поняття: «трави», «кущі», «листяні і хвойні дерева», «рослини», «овочі», «фрукти».

Знайомити із способами розмноження рослин: насіння, бульби, цибулини, відростки, листя.

Вчити називати, дотиково розпізнавати рослини у куточку природи, фактуру листя, стебел, квіток (5-6 кімнатних рослин). Формувати відповідальність у процесі догляду за рослинами.

Практичні роботи: вирощування рослини з насіння (овочеві і квіткові культури). Формувати уявлення про основні стадії росту і розвитку рослини — насіння, паросток, стебло з листям, квітка, насіння.

Тваринний світ. Розширювати уявлення про різноманіття зовнішньої будови тварин. На конкретних прикладах розкрити зв'язки між будовою органів і їх функціями (наприклад, у риби є плавники, за допомогою яких вона плаває, зябра допомагають їй дихати у воді; у птаха — ноги і крила, тому вона літає і пересувається по землі, гілках де-

рев, по воді; дзьоб потрібний, щоб добути їжу і живитися тощо). Розкривати зв'язок між місцем існування тварин (повітрям, наземним повітрям, водою) і особливостями їх будови, способу життя.

Продовжувати знайомити з життям диких тварин: лисиця, вовк, ведмідь, косуля, бобр. Формувати уміння виділяти і характеризувати особливості зовнішньої будови тварин, способу життя в різні сезони: де живуть, які влаштовують житла, як пересуваються, чим живляться, як готуються до зими. Учити дітей виділяти різне і загальне у будові і поведінці тварин.

Закріплювати і систематизувати уявлення про особливості і умови життя основних видів домашніх тварин. Формувати узагальнене представлення на основі наступних ознак: живуть поряд з людиною, приносять користь людина створює необхідні умови для їх життя.

Узагальнювати уявлення про зимуючих і перелітних птахів (характерні ознаки зовнішнього вигляду, поведінка, чим живляться, які звуки видають, чому відлітають або не відлітають в теплі краї). Знайомити з птахами: соловей, чайка. Учити розрізняти 4-5 видів зимуючих і 3-4 види перелітних птахів (за розміром, звуками, способами пересування). На прикладі грака (чи іншого птаха) знайомити з гніздуванням і виведенням пташенят.

Знайомити зі свійськими водоплавними птахами (гуси, качки), характерними ознаками їх будови, поведінки, пристосованості до плавання, їх користі, доглядом людини за ними.

Продовжувати формувати уявлення про зовнішню будову і життя комах (у природних умовах і з використанням наочності): метелик, жук, бабка, коник, мурашка, бджола, сонечко, павук; спостерігати за їхнім способом життя, способом пересування, за звуками, які вони видають.

Учити узагальнювати і класифікувати на основі ознак схожості: «комахи», «перелітні птахи», «зимуючі птахи», «свійські птиці», «риби», «домашні тварини», «дикі тварини», «хижі тварини», «травоїдні тварини».

У куточку природи. Розширювати уявлення про зовнішній вигляд і поведінку тварин куточка природи (риби, птахи, хом'яки та ін.) — частини тіла, забарвлення, звуки, особливості пересування, живлення, відпочинку, будування гнізда. Формувати уявлення про те, що умови життя тварин у неволі мають бути схожі на природні (наприклад, для птахів — повітряний простір, гілки, пісок, корм і т.д.).

Екосистеми. Розкривати взаємодію і взаємозв'язок живих організмів у співтовариствах (екосистемах). Конкретизувати і розширювати уявлення про склад співтовариств — водойми, лісу, поля, степу, пустелі.

Систематизувати й узагальнювати уявлення про умови середовища, до яких пристосувалися рослини і тварини (наприклад, у лісі ростуть трави, кущі, дерева, гриби, ягоди; вони пристосувалися до певної температури, освітленості, вологості; ліс населяють різні тварини — комахи, птахи, звірі тощо). Формувати уявлення про систему конкретних взаємозв'язків кожної живої істоти в співтоваристві з місцем існування та іншими живими істотами.

Допомагати дітям зрозуміти роль людини в порушенні і збереженні цілісності конкретної екосистеми, формувати поведінкові навички в природі.

Сезонні явища в природі. Розвивати узагальнені уявлення про циклічність змін у природі за істотними ознаками. Показати залежність способів існування рослинного і тваринного світу від умов довкілля в різні сезони. Вести разом з дітьми календар спостережень природи.

Ознайомити із сезонними змінами в природі, з ознаками різних пір року:

- осінь — дні стають коротші, а ночі — довші; похолодання; дощі, що мжичать; вітри; обпадання листя, в'янення трави; зникнення комах; відліт перелітних птахів; підготовка тварин до зими; збір урожаю, заготівля овочів і фруктів на зиму;
- зима — найкоротші дні і довгі ночі; холодно, мороз, снігопад; покриття землі снігом, водойм — льодом;

відсутність необхідних умов для росту рослин; живлення зимуючих птахів і диких тварин, турбота людей про зимуючих птахів;

- весна — день подовжується, ніч коротшає; тепло, танення снігу, відтавання ґрунту; поява необхідних умов для росту рослин; набрякання бруньок, цвітіння, поява листя, трави, перших кольорів; повернення перелітних птахів, поява комах і інших тварин; гніздування птахів, виведення пташенят; роботи в полі, на городі, квітнику;
- літо — найдовші дні і короткі ночі; тепло, жарко; зливові дощі, грози, веселка; ріст рослин, плодоносіння; утримання тварин у природних умовах (на пасовищах); заготівля сіна, догляд за посівами.

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- виявляє стійку цікавість до навколишнього світу, прагнення виявити причинно-наслідкові взаємозв'язки;
- має уявлення про загальний хід розвитку людини, про її становище у соціумі. Уміє виділяти, порівнювати особливості зовнішності іншої людини і себе. Самостійно використовує систему обстежувальних дій при розгляді предметів і виявленні їх особливостей, визначенні якостей і властивостей матеріалів. Встановлює зв'язок між призначенням предмета, його будовою і матеріалом, з якого він зроблений. Уміє робити узагальнення, доводити його вірність, спираючись на знання істотних ознак;
- співвідносить узагальнені результати праці і набір трудових процесів з назвою професії. Правильно обґрунтовує цінність кожного виду праці. Характерне стійке пізнавально-ціннісне ставлення до праці дорослих, прагнення надати посильну допомогу;
- має уявлення про основні ознаки живого, встановлює зв'язки між станом живих істот, місцем існування і відповідністю умов потребам. Володіє поняттями від-

- повідно до програми. Володіє трудовими вміннями. Дбайливо ставиться до природи. Зупиняє негативне ставлення до природи з боку інших дітей. Емоційно чутливий до краси природи;
- має уявлення про державну символіку України, може пояснити її значення.

Розділ 3. ФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВИХ МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ

Опанування програмовим матеріалом з математики базується на сенсорному розвитку, який у незрячих дітей відбувається з відомими труднощами і має своєрідності. Дитині з важкими порушеннями зору складно визначити форму, розмір, просторове розташування предметів, важко їм вдаються і практичні дії та операції вимірювання, порівнювання, визначення кількості, узагальнення та класифікації.

Крім того, для дітей з вадами зору сенсорне виховання є важливим засобом соціальної адаптації. У зв'язку з цим, у програмі акцентується увага на збагаченні та розширенні чуттєвого досвіду дітей, подоланні вербалізму математичних уявлень, подоланні, характерного для незрячих дітей, відставання розвитку наочно-дійового та наочно-образного мислення.

Тифлопедагог готує незрячих дітей до сприймання матеріалу на занятті з логічно-математичного розвитку, яке проводить вихователь, здійснює формування у них навичок дотикового обстеження предметів та виділення їх сенсорних ознак. Лічильний матеріал, який пропонується дітям, має бути добре знайомим, щоб не відволікати від основного завдання — полічити. Для вивчення програмового матеріалу незрячим дітям пропонується об'ємна наочність, рельєфні посібники, моделі геометричних фігур, магнітні дошки з фігурами, природний матеріал (каштани, шишки, горіхи).

У завдання розділу програми входить формування взаємопов'язаних елементарних математичних уявлень про кількість і число, про величину і форму предметів, про положення предметів у просторі, про час, а також засвоєння способів кількісного співставлення — встановлення взаємно однозначної відповідності, порівняння результатів, перелічування і вимірювання.

У розділі виділені наступні основні теми: «Кількість і лічба», «Величина», «Форма», «Орієнтування у просторі та часі».

Особливі труднощі у зв'язку із зоровою недостатністю виникають у сліпих дітей під час опанування лічбою послідовного ряду елементів великої кількості, виконанні дій накладання і додавання елементів однієї великої кількості до елементів іншої, при порівнянні їх кількості.

Значних труднощів зазнають діти і в зорово-просторовій орієнтації, що за відсутності спеціальних умов навчання призводить до збіднення інформації про простір. Тому дуже важливо проводити роботу зі збагачення, розширення чуттєвого досвіду дітей, що дозволить уникнути вербалізму математичних уявлень.

Починаючи з першого року навчання, слід вчити дітей сприймати за допомогою збережених аналізаторів і розуміти реальні предмети в їх взаємозв'язках і просторових відношеннях. Учити виділяти в реальних предметах сенсорні еталони форми, величини, простору: коло, квадрат, овал, трикутник, прямокутник — сенсорні еталони площинних предметів; куб, куля, еліпсоїд, циліндр, паралелепіпед (брусок), конус — сенсорні еталони об'ємних тіл. Формувати ці уявлення слід за принципом зростаючої складності: від 1-3 сенсорних еталонів, до засвоєння повного набору цих еталонів.

Виділення кількісних відношень на 1-му році навчання відбувається без перелічування, на основі встановлення відповідності між різними й однаковими множинами. Зіставлення кількості, величини і форми діти здійснюють шляхом накладання і потім прикладання елементів один на одного і один до одного.

На 2-му році навчання закріплюється елементарне порівняння великих кількостей, але вже з виділенням кількості, починається навчання виміру величин за допомогою умовних мірок — усе це стає основою формування повноцінного поняття про число і лічбу.

При формуванні навичок лічби важливо добитися розуміння того, що останній числівник відноситься до усієї групи предметів, а не до останнього з них, що загальна кількість предметів у групі не залежить від розміру, форми, відстані між ними.

Основою для ознайомлення з довжиною слугує безпосереднє порівняння предметів за їх розмірами. Даючи дітям початкові уявлення про вимір довжин, необхідно познайомити їх з умовними мірками, за які можуть бути смужки картону, палички, олівці, лінійки та інший дидактичний матеріал. При цьому потрібно звернути особливу увагу на опанування уміннями виконувати такі складні для дітей з порушенням зору операції, як додавання і накладання.

На кінець навчання діти повинні опанувати кількісною і порядковою лічбою в межах 10 (якщо дитина проявляє математичні здібності, то в межах 20), у них мають бути сформовані уявлення про числовий ряд, про склад натуральних чисел у межах 10; дітей необхідно навчити об'єднувати дві групи предметів (додавання) і виконувати зворотну операцію, тобто видаляти частину з великої кількості (віднімання). Крім того, діти повинні навчитися орієнтуватися у просторі та часі, порівнювати об'єми рідин і сипких речовин. Вимоги до знань і умінь дітей наведені у кінці кожного року навчання.

Велику увагу разом з формуванням чуттєво-практичного досвіду дітей з порушенням зору слід приділяти оволодінню граматично правильним мовленням.

Арифметичні задачі на складання і віднімання слід вирішувати з опорою на практичні дії з реальними предметами або їх рельєфними зображеннями. Відповідь знаходиться в результаті рахунку предметів (чи їх зображень).

Перший рік навчання

Молодша група (4-ий рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: дати уявлення про дочислову оцінку кількісних груп (один-багато); вчити встановлювати прості відно-

шення між предметами за формою, величиною; вчити знаходити предмет за вказаними властивостями, порівнювати і узагальнювати їх; вчити самостійно виявляти відношення рівності і нерівності шляхом практичного порівняння, користуватися відповідною термінологією; вчити самостійно визначати просторові і часові відношення;

виховні: виховувати допитливість, інтерес до ігор з математичним змістом;

корекційно-розвивальні: привертати увагу дітей до властивостей і співвідношень навколишніх об'єктів; розвивати способи дотиково-рухового обстеження предметів і об'єктів навколишньої дійсності; розвивати просторові і часові орієнтири в доступних дитині межах; накопичувати досвід практичних дій з множинами, величинами, використовуючи різноманітні навколишні предмети та іграшки, що відрізняються за величиною, формою, кольором, як наочний матеріал; сприяти застосуванню пізнавальних і мовленнєвих умінь з виявлення властивостей і відношень навколишніх об'єктів у різних видах діяльності дітей; розвивати уміння виявляти властивості і відношення в різних видах діяльності;

Кількість і лічба.

Учити розрізняти кількісні групи предметів і визначати їх словами: один-багато, багато-мало-один. Виділяти з групи предметів один предмет. Учити дітей знаходити, яких предметів у кімнаті багато, а яких по одному.

Розвивати уміння порівнювати дві (рівні і нерівні) групи предметів і визначати кількісні відношення (більше, менше, порівну, однаково), без лічби і називання числа, шляхом послідовного використання і накладення елементів великої кількості. Учити розуміти і використовувати в мовленні слова: стільки-скільки, порівну, більше, менше; розуміти значення питань: «Скільки?», «Чи порівну?», «Чого більше (менше)?»

Величина.

Розвивати уміння порівнювати предмети за величиною, використовуючи слова більше, менше, однакові (рівні за величиною). Розвивати уміння виділяти якісні характеристики предмета, використовуючи дидактичні ігри типу «Знайди велику ляльку, маленьку», «Знайди м'яч такого ж розміру», «Що більше?»

Учити порівнювати предмети контрастних і однакових розмірів за довжиною і шириною, висотою і товщиною. Використовувати прийоми накладення і додатка при визначенні розміру предмета і порівнянні предметів за заданою ознакою. Розвивати розуміння смислового значення слів: довше, коротше, однакові (рівні за довжиною), ширше, вужче, однакові (рівні за шириною), вище, нижче, однакові (рівні за висотою), товще, тонше, однакові (рівні за товщиною); учить використовувати їх у мовленні.

Учити практично встановлювати зв'язки між предметами за властивостями співвідношення (розміру): визначати, чи можна навантажити великі кубики в маленьку машинку, закотити великий м'яч у вузькі ворота тощо.

Форма.

Розвивати пізнавальні уміння: дотиково-рухове обстеження рукою по контуру геометричної фігури, предмета. Вправляти в розрізненні і назві геометричних фігур: круг, квадрат, трикутник.

Учити встановлювати зв'язок між предметами за властивостями співвідношення: узагальнювати геометричні фігури (однакового і різного розміру, кольору): «Підбери однакові за формою», «Збери червоні квадрати», «Вибери великі круги» тощо. Знаходити в реальних предметах форму еталонів геометричних фігур: «Знайди круглі іграшки», «Знайди що-небудь квадратне», «Підбери предмет такої ж форми» тощо.

Орієнтування в часі.

Учити розумінню контрастних частин доби: день, ніч, ранок, вечір. Учити розуміти рух часу з опорою на заняття

дітей протягом доби: уранці встаємо, умиваємося, робимо зарядку; вдень займаємося, граємо, гуляємо; увечері йдемо додому; вночі усі сплять.

Учити виконувати практичні дії згідно з поняттями «швидко-повільно» з використання ігор типу «Пройди по короткій доріжці повільно, а по довгій швидко».

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- встановлює прості відношення між предметами за формою, кольором, величиною;
- знаходить предмет за вказаними властивостями, порівнює та узагальнює;
- самостійно виявляє відношення рівності і нерівності шляхом практичного порівняння, користується відповідною термінологією;
- самостійно визначає просторові і часові відношення;
- при виконанні завдань може допускати деякі помилки, але при цьому помічає їх і самостійно виправляє;
- застосовує уміння з виявлення властивостей і відношень у різних видах діяльності.

Другий рік навчання

Середня група (5-й рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: вчити аналізувати, порівнювати, узагальнювати предмети за їх властивостями, кількістю, розташуванням, встановлювати відношення між об'єктами і величинами, зв'язки і взаємозв'язки на предметному і числовому рівні; вчити вправляти в лічбі предметів (до 5); вчити формувати уявлення про числову і цифрову оцінку кількісних груп, предметів і об'єктів і відношення між ними; вчити висловлювати кількісні, просторові, часові відношення між предметами; вчити оперувати властивостями, відношеннями об'єктів, числами; вчити встановлювати зв'язки збільшення (зменшення) розмірів 5 предметів; вчити кількісному і порядковому рахунку в межах 5 і далі; вчити

виявляти відношення предметів за кількістю, їх рівність і нерівність, виражену числами; вчити пояснювати зв'язок зміни або незмінності кількості (додали — стало більше, нічого не додали — не змінилося);

виховні: виховувати увагу, спостережливість, уміння діяти в умовах простої проблемної ситуації;

корекційно-розвивальні: розвивати пізнавальні здібності дітей; розвивати навички дотикового обстеження і вичленення форми, величини і об'єму предметів; розвивати вміння виражати в розмові кількісні, просторові, тимчасові відношення між предметами, способи практичної дії; розвивати вміння реалізовувати засвоєні способи дій в інших видах діяльності; розвивати вміння виявляти різноманіття властивостей аналізованого об'єкта; розвивати самостійність у знаходженні і застосуванні способів визначення форми, величини предметів; розвивати вміння встановлювати прості залежності і зміни в об'єктах та групах об'єктів у процесі групування, порівняння.

Кількість і лічба.

Розвивати уміння виділяти з безлічі предметів один предмет. Учити дітей кількісній і порядковій лічбі предметів у межах 5. Учити при перерахунку називати числівник по порядку, на перших етапах навчання вказуючи на предмети розташовані в ряд, потім з різною формою розташування; відносити останній числівник до усієї перерахованої групи («Всього три морквини»). Звертати увагу дітей на незалежність кількості числа предметів від їх розташування в просторі.

Вправляти в лічбі на слух, по дотику, в рахунку предметів, що рухаються («Полічи, скільки разів запалилася лампочка», «Полічи, скільки разів м'яч ударився об підлогу»). Погоджувати в роді, числі і відмінку іменник з числівником (два гриба, дві ялиночки).

Познайомити з цифрами до 5. Учити позначати кількість числом і цифрою в межах 5.

Розрізняти кількісну і порядкову лічбу, відповідати на запитання «Скільки усього?», «Який?», «Який за рахунком?» Відлічувати предмети з більшої кількості за зразком і названому числу («Відлічи стільки морквин, скільки у мене зайчиків», «Відлічи три ялиночки»).

Учити порівнювати дві множини, виражених послідовними числами в межах 5 («Один, два — всього два зайчики; один, два, три — всього три морквини. Три більше, а два менше»).

Вправляти в порівнянні двох рівних і нерівних груп предметів. Учити додавати до меншої групи зайвий предмет (чи вилучати предмет з більшої групи) і встановлювати рівність між групами, що складаються з однакової кількості різних предметів («Тут чотири морквини і чотири зайчики. Морквин і зайчиків порівну»).

Величина.

Продовжувати учити порівнювати предмети за довжиною, висотою, шириною, товщиною шляхом прикладання один до одного. Знайомити з прийомом порівняння двох предметів за допомогою третього (умовної мірки).

Учити встановлювати відношення між предметами за величиною (довжиною, висотою, товщиною, шириною) в прямому і зворотному порядку, спочатку на трьох предметах і зі значною різницею в розмірі (1,5-2 см), потім на більшій кількості (5 предметів) і з невеликою різницею в розмірі (0,5 см): наприклад, щонайдовша, коротше, ще коротше, найкоротша.

Форма.

Розвивати прийоми цілеспрямованого дотиково-рухового обстеження геометричних фігур, предметів з метою визначення форми.

Учити розрізняти і називати геометричні фігури: круг, квадрат, трикутник, прямокутник. Виділяти структурні елементи геометричних фігур: сторона, кут, їх кількість. Порівнювати геометричні фігури між собою з метою виявлення відмінностей.

Учити розрізняти і називати геометричні тіла: куб, куля, циліндр. Формувати уявлення про те, що фігури можуть бути різних розмірів і кольорів (великий круг — маленький круг, квадрат червоного кольору і квадрат жовтого кольору).

Учити знаходити задану геометричну фігуру спочатку за зразком, потім — за схематичним зображенням, за назвою, словесним описом («Знайди таку ж фігуру, як у мене», «Знайди фігуру, зображену на схемі», «Знайди трикутник», «Знайди фігуру, у якої три сторони і три кути»).

Учити аналізувати форму предметів і співвідносити її з сенсорними еталонами форми, висловлювати форму реальних предметів («Ця тарілка круглої форми»). Узагальнювати геометричні фігури, предмети за формою («Вибери усі квадрати», «Підбери предмети, схожі на круг», «Вибери предмети, схожі на кулю» тощо).

Навчати конструюванню різних предметів з двох і більше геометричних фігур: «Склади з двох трикутників ялиночку», «Побудуй з кубиків вежу» тощо.

Орієнтування в часі.

Учити розрізняти частини доби (ніч, ранок, день, вечір), використовуючи розпорядок дня: «Що ми робимо уранці (вночі, вдень, увечері)?»

Орієнтуватися в послідовності назв найближчих днів: учора, сьогодні, завтра, згадуючи, що було учора, що відбувається сьогодні, що буде завтра.

Звертати увагу дітей на об'єкти, що рухаються, формувати уявлення про швидкість руху на конкретних прикладах: молода людина йде швидко, а стара — повільно; машина може їхати швидко і повільно тощо.

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- виявляє різноманіття властивостей аналізованого об'єкта;
- самостійно знаходить і застосовує способи визначення форми, величини предметів;

- оперує властивостями, відношеннями об'єктів, числами;
- встановлює прості залежності і зміни в об'єктах та групах об'єктів у процесі групування, порівняння;
- встановлює зв'язки збільшення (зменшення) розмірів 5 предметів;
- засвоїла кількісний і порядковий рахунок у межах 5 і далі;
- виявляє відношення предметів за кількістю, їх рівність і нерівність, виражену числами;
- пояснює зв'язок зміни або незмінності кількості (додали — стало більше, нічого не додали — не змінилося);
- відповідає на питання «Що буде, якщо збільшимо, додамо?», «Як ти дізнався?»;
- виражає в розмові кількісні, просторові, тимчасові відношення між предметами, способи практичної дії;
- реалізує засвоєні способи дій в інших видах діяльності.

Третій рік навчання

Старша група (6-ий рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: вчити формувати навички кількісної оцінки різних груп предметів і об'єктів, встановлювати відношення між ними за усіма ознаками; вчити рахувати предмети, об'єкти і дії, використовуючи різні аналізатори; користуватися рахунком для оцінки кількості, встановлювати відношення між числовим і цифровим еквівалентами; вчити формувати уявлення про національну валюту; вчити самостійно аналізувати об'єкти, виділяти властивості, порівнювати, встановлювати відповідність; вчити групувати предмети за декількома ознаками (великі червоні круги);

виховні: виховувати цікавість до занять, ініціативу і творчість; виховувати бажання допомагати одноліткам; виховувати наполегливість у знаходженні способів рішення проблемної ситуації;

корекційно-розвивальні: удосконалювати навички дотикового обстеження предметів з метою виділення їх властивостей; розвивати уміння узагальнювати, порівнювати, виявляти і встановлювати закономірності, зв'язки і відношення, уміння активно діяти в умовах досить складної проблемної ситуації; поглиблювати уявлення дітей про властивості об'єктів через практичну діяльність; розвивати числові уявлення.

Кількість і лічба.

Формувати уявлення про утворення чисел у межах 10 на основі дій з предметами. Учити лічити до 10, спираючись на рахунок реальних предметів і об'єктів або рельєфних зображень. Використовувати під час лічби різні аналізатори: слуховий (рахувати звуки — плескання, удари у бубон тощо), тактильно-руховий (лічба предметів на дотик). Відлічувати за зразком і названому числу.

Розрізнити кількісну і порядкову лічбу. Вправляти в порівнянні результатів кількісного і порядкового рахунку, відповідати на питання «Скільки усього?», «Який за рахунком?» Визначати числа-сусіди, пропущене число; порівнювати числа, що стоять поруч, у межах 10.

Формувати уявлення про незалежність результату рахунку від величини предметів, його складових, відстані між ними, їх просторового розташування і напряду рахунку.

Учити отримувати рівність з нерівності (віднімаючи від більшої групи предметів або додаючи до меншої: 7 більше 6, якщо додати один, то буде порівну; 6 менше 7, якщо від семи відняти один, то буде в обох групах по 6, порівну) і нерівності з рівності; зрівнювати нерівну кількість двох груп предметів двома способами. Учити визначати рівну кількість у групах різних предметів (чотири кубики і чотири матрьошки), складати рівні групи предметів по заданому числу (по 5, по 7 тощо).

Учити визначати склад чисел з одиниць у межах 5. Знайомити з цифрами в межах 10. Розрізнити, порівнювати національну валюту, використовувати її в іграх.

Величина.

Учити порівнювати два предмети за величиною (довжиною, висотою, шириною) накладенням, додаванням і способом порівняння результатів виміру за допомогою умовної мірки. Порівнювати об'єми рідких і сипких тіл за допомогою умовної мірки.

Учити виділяти частину предмета, рівну умовній мірці; визначати, скільки разів умовна мірка укладалася у вимірюваному об'єкті, співвідносити кількість мірок з числом (червона доріжка довша тому, що в ній помістилися три кроки, а зелена коротше тому, що в ній помістилися два кроки; жовта стрічка ширша тому, що паличка в ній укладалася двічі, а в синій — один раз тощо). Формувати уявлення про те, що мірка є одиницею виміру.

Учити порівнювати декілька предметів (до 10) за величиною, рахуючи їх у прямому і зворотному порядку.

Заохочувати самостійне знаходження способу оцінки і виявлення відношень за величиною в процесі рішення творчих завдань.

Форма.

Вправляти в розрізненні і назві геометричних фігур (круг, овал, трикутник, квадрат, прямокутник) і тіл (куб, куля, циліндр). Виділяти структурні елементи геометричних фігур (сторона, кут). Виявляти зв'язки і залежності між групами.

Формувати уміння видозмінювати, відтворювати і перетворювати геометричні фігури, складати з декількох фігур інші: «Склади з паличок трикутник», «Доповни рельєфне зображення», «Доліпи половину», «Склади квадрат з трикутників» тощо, використовувати лекала, трафарети, шаблони.

Орієнтування в часі.

Закріплювати і поглиблювати часові уявлення: день, ніч, ранок, вечір, сьогодні, учора, завтра.

Дати уявлення про дні тижня. Учити визначати, який день тижня був учора, який настав сьогодні, який буде завтра.

Формувати узагальнене поняття «чотирикутник»: дати дітям уявлення про чотирикутник і його елементи (чотири кути, чотири сторони) на прикладі чотирикутників різних видів.

Учити знаходити тотожні фігури. Учити об'єднувати геометричні фігури за загальними ознаками: округлі (круг і овал), кутові (квадрат, трикутник, прямокутник та ін.).

Навчати використанню форми геометричних фігур і тіл як еталона для аналізу основної форми реальних предметів. Вправляти у виділенні форми геометричних фігур у навколишніх предметах («Знайди предмети, схожі на круг, на кулю», «Підклади під кожний предмета геометричну фігуру відповідної форми», «З'єднай геометричну фігуру з предметами відповідної форми»).

Знакомити з тимчасовими відношеннями: доба, тиждень, місяць. Удосконалювати уявлення про пори року, місяці, їх послідовність.

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- самостійно аналізує об'єкти, виділяє властивості, порівнює, встановлює відповідність;
- здійснює рахунок, вимір, порівняння великих кількостей, вирішує прості завдання на збільшення і зменшення;
- групує предмети за декількома ознаками (великі червоні кути);
- систематизує за величиною не менше 10 предметів;
- пояснює свої дії;
- виявляє логічні зв'язки і висловлює їх;
- виявляє цікавість до занять, ініціативу і творчість; надає допомогу одноліткам;
- проявляє наполегливість у знаходженні способів рішення проблемної ситуації.

Четвертий рік навчання

(7-й рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: вчити виявляти відношення реальних предметів шляхом рахунку, виміру; вчити оперувати знаковими позначеннями при обчисленнях; вчити систематизувати предмети, класифікувати геометричні фігури за наявності і відсутності ознаки; вчити висловлювати зв'язки і залежності об'єктів за властивостями; вчити визначати відношення об'єктів за різними ознаками: кількістю, величиною, відстанню, просторовим напрямом тощо, користуючись різноманітними способами оцінки; вчити обґрунтовувати способи і результати порівняння, виміру, зіставлення; вчити самостійно виділяти способи класифікації; вчити висловлювати зв'язки і залежності об'єктів за властивостями, послідовність дій;

виховні: виховувати пізнавальні і творчі здібності дітей; виховувати активну цікавість до діяльності, прагнення до творчого результату;

корекційно-розвивальні: продовжувати освоювати властивості об'єктів; розвивати уміння прийняти від дорослого або висунути самостійно просте пізнавальне завдання, скористатися для його вирішення рекомендаціями педагога або вирішити його самостійно, використовуючи відомі способи (порівняння, аналіз, вимір тощо); розвивати узагальнене уявлення про властивості предметів.

Кількість і лічба.

Закріплювати навички прямого і зворотного рахунку в межах 10, рахунок предметів відповідно до вказаного числа. Розвивати уміння рахувати предмети з використанням дотику, рахувати звуки, рухи. Розрізняти і використовувати при лічбі національну валюту.

Знайомити дітей з числами і цифрами в межах 20. Учити використовувати цифри для позначення чисел. Учити розуміти відношення між числами (більше, менше, порівну), користуватися порядковим і кількісним рахунком. Визна-

чати кількість однорідних і різнорідних предметів у будь-якому розташуванні. Порівнювати і зрівнювати множини за числом.

Продовжувати учити рахувати в прямому і зворотному порядку в межах 20, починаючи з будь-якого числа. Учити визначати наступне і попереднє число по відношенню до названого в межах 20. Вправляти у збільшенні і зменшенні кожного з чисел у межах 20 на 1 ($19 + 1 = 20$).

Визначати склад чисел до 10 з двох менших і з окремих одиниць (5 — це 4 і 1, 2 і 3 і т.д.).

Продовжувати учити вимірювати умовною міркою. Показати залежність числа від величини мірки (чим більше мірка, тим менше число, і навпаки). Учити рахувати по заданій мірці (коли за одиницю береться не один, а декілька предметів або частина предмета).

Учити складати і вирішувати нескладні завдання на додавання і віднімання: обігрувати умову і рішення завдань за допомогою предметів, ілюструвати їх за допомогою рельєфних малюнків; користуватися цифрами і знаками «+», «-», «=».

Величина.

Продовжувати учити порівнювати предмети за величиною, використовуючи способи накладення і виміру за допомогою умовної мірки (смужок паперу, паличок та ін.). Порівнювати об'єми рідини і сипких речовин за допомогою умовної мірки (склянки). Учити вимірювати відстань кроками. Показати практичну цінність виміру (наприклад, виміряти протяжність стіни і шафи кроками або мотузком, зробити висновок про те, чи поміститься шафа вздовж стіни).

Розвивати навички рахунку і виміру умовною міркою. Використовувати умовну мірку для зображення предмета відповідної величини («Виміряй ширину і довжину поверхні столу за допомогою умовної мірки. Намалюй поверхню столу по клітинах відповідно до кількості мірок»).

Учити практично зрівнювати предмети за довжиною (стрічки, смужки) шляхом збільшення або зменшення дов-

жини. Знаходити потрібну величину за зразком, за уявою, за описом.

Розкладати предмети в порядку збільшення і зменшення за довжиною, шириною, висотою, товщиною (до 10 предметів). Відновлювати пропущену величину. Висловлювати зв'язки і залежності збільшення, зменшення, відповідності за величиною (довше, коротше, рівні по довжині тощо).

Учити ділити предмети (шляхом згинання і за допомогою виміру умовною міркою) на 2 і 4 рівних частини, називати їх: одна друга (половина), одна четверта (чверть). На наочному матеріалі формувати уявлення про те, що ціле більше частини, а частина менша за ціле.

Форма.

Продовжувати учити дітей називати і диференціювати плоскі (прямокутник, квадрат, трикутник, круг, овал) і об'ємні (куля, куб, циліндр, конус) геометричні фігури. Виділяти і називати структурні елементи геометричних фігур: сторони, кути, вершини. Співвідносити об'ємні фігури і предмети з їх рельєфним зображенням на площині («Помісти об'ємні тіла на відповідні геометричні фігури»).

Здійснювати класифікацію геометричних фігур за різними властивостями (формою, величиною, кольором); включати одну і ту ж фігуру в різні групи залежно від основи класифікації («Вибери все більші круги», «Вибери усі круги червоного кольору», «Вибери круги різного кольору і величини»).

Формувати узагальнене поняття «багатокутник». Об'єднувати відповідні геометричні форми в чотирикутники, багатокутники.

Учити здійснювати практичне перетворення багатокутників у трикутники і утворення багатокутників з трикутників, видозмінювати геометричні фігури («Склади з двох трикутників чотирикутник», «З'єднай протилежні кути в прямокутнику. Полічи, скільки трикутників вийшло»). Відтворювати фігури і їх симетрію шляхом з'єднання точок лініями, використання геометричних трафаретів.

Орієнтування в часі.

Учити орієнтуватися в різних відрізках часу: хвилина, година, день, доба, місяць, рік. Познайомити з годинником (стрілки, циферблат), їх призначенням. Учити визначати час за годинником з точністю до півгодини і години.

Удосконалювати уявлення дітей про періодичність часу. Учити називати дні тижня, поточний місяць, пори року; називати їх послідовність.

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- має узагальнене уявлення про властивості предметів;
- визначає відношення об'єктів за різними ознаками: кількістю, величиною, відстанню, просторовим напрямом тощо, користуючись різноманітними способами оцінки;
- обґрунтовує способи і результати порівняння, виміру, зіставлення;
- самостійно виділяє способи класифікації;
- виявляє активну цікавість до діяльності, прагне до творчого результату;
- висловлює зв'язки і залежності об'єктів за властивостями, послідовність дій.

Розділ 4. РОЗВИТОК ДОТИКУ І ДРІБНОЇ МОТОРИКИ

Для дітей з глибокими порушеннями зору дотик та тактильна чутливість рук є основним способом сприймання оточуючого світу. Через відсутність або різке зниження зору діти не можуть спонтанно за наслідуванням опанувати різні предметно-практичні дії, як це відбувається у дітей з нормальним зором. Внаслідок малої рухової активності м'язи рук дітей з вадами зору (особливо у тотально сліпих) виявляються в'ялими або перенапруженими. Усе це стримує розвиток тактильної чутливості і моторики рук і негативно позначається на формуванні предметно-практичної діяльності дітей.

Метою корекційних занять з розвитку дрібної моторики є формування у дітей з порушенням зору умінь і навичок дотикового сприймання предметів і явищ навколишнього світу, а також навчання їх прийомам виконання предметно-практичних дій за допомогою збережених аналізаторів. Розвитком дотику і дрібної моторики слід займатися не лише на спеціальних заняттях, але і на загальноосвітніх заняттях.

Опанування прийомами дотикового сприймання об'єктів і уміння виконувати практичні дії за допомогою тактильно-рухового аналізатора дають незрячим дітям можливість найточніше уявляти предмети і простір, що дозволяє їм бути активнішими, допитливішими в процесі гри і навчання.

Заняття проводяться індивідуально, з підгрупою або групою залежно від розвитку дотикової чутливості і моторики рук, а також змісту заняття.

Серед дітей з порушенням зору часто спостерігається така тенденція: одні діти в практичній діяльності спираються тільки на свій залишковий зір, який дає їм обмежену, а іноді і спотворену інформацію; інші, як правило, діти з дуже низькою гостротою зору спираються в основному на дотик, абсолютно не використовуючи при цьому наяв-

ний залишковий зір. У обох випадках страждають процеси пізнання, орієнтування в просторі і практичній діяльності.

Вказані відхилення у дітей з порушенням зору можуть бути скориговані в процесі формування у них навичок бісенсорного або полісенсорного сприймання, тобто раціональної взаємодії дотику, слуху, залишкового зору та інших аналізаторів.

При проведенні корекційних занять необхідно здійснювати диференційований підхід до дітей залежно від ступеня ураження зору і рівня розвитку дотику.

Навички бісенсорного і полісенсорного сприймання дозволяють дітям з порушенням зору ефективніше пізнавати навколишній світ і вивчати матеріал конкретних навчальних предметів (рідної мови, математики, образотворчого мистецтва, фізичного виховання та ін.).

Дотик стає ефективним засобом пізнання навколишнього світу в процесі вправ у різних видах предметно-практичної діяльності, завдяки якому виробляється диференціювання сприймання. Зміст програми включає перелік таких предметно-практичних дій.

Перераховані в програмі види діяльності є основою при плануванні змісту корекційних занять з розвитку дотику і дрібної моторики рук. Тифлопедагог на власний розсуд може деякі теми виключити, замінити або доповнити перераховані види діяльності іншими залежно від свого педагогічного досвіду і рівня розвитку у дитини дотику і дрібної моторики.

При цьому слід пам'ятати про те, що для формування навичок дотикового сприймання у дітей з порушенням зору можуть бути використані різні педагогічні прийоми.

Поруч з розвитком безпосереднього дотику на корекційних заняттях учнів необхідно познайомити з деякими прийомами опосередкованого, тобто інструментального, дотику (наприклад, обстеження і впізнавання предметів за допомогою палички, грифеля).

Кожне корекційне заняття повинне складатися як мінімум з двох частин:

1. Вправи для рук (самомасаж, пальчикові ігри) потрібні для того, щоб зняти напруженість м'язів кистей і пальців рук, а також розвинути їх рухливість і гнучкість.

2. Ознайомлення дітей з прийомами виконання різних видів предметно-практичної діяльності, що розвивають тактильну чутливість і дрібну моторику (дотикове або дотиково-зорове, дотиково-слухове обстеження предметів, ліплення, конструювання, аплікаційне ліплення та ін.).

У міру розвитку у дітей навичок дотикового сприймання і дій з предметами тифлопедагог на одному занятті може об'єднувати різні види діяльності, виходячи з пізнавальних можливостей дітей і ступеня оволодіння ними матеріалом програми.

Запропонований розділ програми розрахований в основному на дошкільнят і учнів підготовчого класу. Проте її матеріал можна використовувати і в подальших класах, зокрема при роботі над розвитком дотику в учнів, які втратили зір у шкільному віці і прийшли в школу для дітей з порушенням зору з масової школи.

Педагог сам може дозувати час на вивчення даного розділу і підрозділів програми залежно від успішності опанування дітьми навичками дотикового сприймання або прийомами конкретної предметно-практичної діяльності.

Розділ 5. РОЗВИТОК ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ ТА МОБІЛЬНОСТІ

Однією з найактуальніших проблем розвитку і виховання дошкільників з тяжкою зоровою патологією (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором) та їх соціально-побутової самостійності була і залишається проблема навчання орієнтування в просторі та мобільності.

Самостійне орієнтування в просторі дітей-інвалідів за зором розглядається тифлологією як важлива умова формування повноцінної особистості, як подолання незрячою людиною своєї ізоляції у середовищі людей з нормальним зором.

Під орієнтуванням у просторі слід розуміти здатність сліпої дитини визначати своє місцеположення серед оточуючих її предметів та об'єктів, напрям обраного маршруту, знаходження предмета чи об'єкта, до якого рухається.

Спеціалістами в галузі дошкільного виховання переконливо доведено, що ефективність опанування сліпим з дитинства простору пов'язана з необхідністю якомога раннього управління процесом навчання, що дозволяє вчасно зняти фобію (страх) простору у сліпих дітей в сензитивний період їх розвитку.

Перебування дитини з тяжкою зоровою патологією в спеціальному дошкільному закладі дає можливість вчасно включитися в процес розвитку дитини, скоригувати навички просторової орієнтації та мобільності, що можливе при наявності та реалізації спеціальної програми, яка враховує системність та одночасність вирішення цілого ряду завдань відповідно до рівня розвитку дитини та її компенсаторних можливостей.

Основними завданнями навчання просторової орієнтації дошкільників із зоровою патологією є наступні:

- формування потреби в самостійному орієнтуванні;
- переборення страху простору та непевності у своїх силах;

- опанування орієнтуванням на власному тілі; навчання способів і прийомів орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, в книжці);
- формування необхідних спеціальних умінь і навичок самостійного опанування замкненим і вільним простором та орієнтуванням в ньому;
- навчання орієнтування разом зі зрячими однолітками та дорослими;
- ознайомлення з прийомами орієнтування за допомогою допоміжних засобів (тростина, звукові сигнали).

Вирішення цих завдань передбачає здійснення комплексного підходу до визначення змісту програми.

Основними умовами опанування незрячими дошкільниками вміннями орієнтування в оточуючому просторі є наступні:

- розвиток всіх аналізаторів, особливо готовність збережених аналізаторів до сприймання ознак і властивостей довкілля;
- розвиток рухової системи (сформованість правильної пози, ходи під час орієнтування та обстеження простору);
- розвиток навичок мобільності (подолання страху простору, формування інтересу до цього виду діяльності).

Відповідно до названих завдань та умов навчання просторового орієнтування відбувається за такими змістовими напрямками:

1. Розвиток готовності збережених аналізаторів до навчання просторового орієнтування.
2. Орієнтування на своєму тілі, тілах близьких людей та в мікропросторі.
3. Формування уявлень про предмети, що наповнюють замкнений простір.
4. Навчання орієнтування в замкненому і вільному просторі.
5. Розвиток загальної моторики, формування правильної пози та жестів для обстеження та орієнтування.

6. Спільне орієнтування зі зрячими (дорослими та однолітками).

Важливим фактором реалізації програми є єдність дій медичного, педагогічного персоналу та батьків.

Розділ програми розраховано на 4 роки перебування незрячої дитини в спеціальному дошкільному закладі. Розподіл програмового матеріалу даний не за віковими групами, а за роками навчання. Це пояснюється частим відставанням дитини з порушеним зором у розвитку та наявністю у неї до вступу в дошкільний заклад цілого ряду вторинних відхилень.

Зміст викладено за концентричним принципом, який передбачає поступове збільшення обсягу знань, ускладнення змісту матеріалу на кожному році навчання.

Основною організаційною формою навчання просторового орієнтування є корекційне заняття, яке проводиться індивідуально або з підгрупою спеціалістом-тифлопедагогом.

Успішне опанування навичками просторового орієнтування передбачає закріплення сформованих умінь на фронтальному занятті, під час ігор, на прогулянках, найближчих вулицях, у транспорті, включення в заняття різноманітних завдань і вправ, пов'язаних з вивченими темами. З метою підтримки у незрячих дошкільників інтересу до навчання орієнтування доцільно заняття проводити в ігровій формі, використовуючи при цьому посібники, іграшки та дидактичні ігри, доступні для сприймання незрячих дітей.

Навчання просторового орієнтування можливе лише за наявності індивідуального підходу до кожної дитини, який враховує характер її зорового порушення, особливості особистості та набутий раніше досвід.

Успішність розвитку просторового орієнтування та мобільності дошкільнят з важкими порушеннями зору передбачає обізнаність педагога з вихідним рівнем готовності дітей до опанування даним видом діяльності. У зв'язку

з цим, у додатках 1-2 до програми наводимо орієнтовну картку обстеження вихідного рівня готовності до навчання просторового орієнтування дитини дошкільного віку із зоровою патологією.

Тифлопедагог підтримує тісний зв'язок з батьками незрячої дитини, навчаючи їх основних прийомів роботи із закріплення вмінь і навичок орієнтування в незнайомому просторі.

Зміст розділу з просторового орієнтування є орієнтовним. Адже дитина через об'єктивні причини може повністю не засвоїти програму для свого віку і року перебування в дошкільному закладі або центрі. Тифлопедагог враховує цей факт і закріплює необхідні вміння, без яких неможливо приступити до засвоєння програмового матеріалу наступного року.

Перший рік навчання

Молодша група (4-ий рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: вчити орієнтуванню на схемі тіла, в групових приміщеннях; формувати уявлення про предмети оточуючого як орієнтирів для просторового орієнтування; вчити орієнтуватися у замкненому просторі;

виховні: попереджувати страх простору, виховувати ініціативність, самостійність, розвивати зацікавленість новими об'єктами простору, бажання їх знаходити в просторі та оперувати з ними; виховувати бажання звертатися за допомогою до оточуючих;

корекційно-розвивальні: розвивати навички слухового, дотикового, смакового сприймання, використання залишкового зору; формувати навички дотикового сприймання властивостей предметів; диференціювати голоси близьких дорослих, знайомих тварин і птахів.

1. Розвиток готовності збережених аналізаторів до навчання просторового орієнтування.

1.1. Розвиток грібної моторики.

Формування хватальних рухів долонею, пальцями, утримання та маніпулювання предметами, необхідними в побуті (рушник, гребінець, ложка, чашка, тарілка, олівець тощо) та іграшками. Розвиток уміння вкладати, нанизувати, шнурувати, зав'язувати.

Формування способів активного дотику (діти можуть пересуватися, обмацуючи руками стіни, шафи, ліжка), розрізнення і співставлення деяких ознак предметів за формою, температурою, характером поверхні, матеріалом (папір, тканина).

Формування вмінь розпізнавати підлогами ніг деякі покриття (килим у дитячому куточку, кахельну підлогу в туалеті, паркет і лінолеум у груповій кімнаті); співвідносити конкретні ознаки з деякими приміщеннями («Скажи, де ти знаходишся? Яка ця кімната? Що в ній роблять?»).

1.2. Розвиток слухового сприймання простору.

Розвиток уміння локалізувати напрям за звуком, голосом (нерухоме і пересуваючи джерело в замкненому просторі); ігри з озвученим м'ячем, брязкальцями; впізнавання предметів за звуками, які супроводжують дії з ними (предмети побуту, що постійно використовуються дітьми в дитячому садочку і вдома).

Формування вміння розрізняти за голосом оточуючих людей (мама, вихователь, няня, медсестра та ін.); впізнавати за голосом тварин.

1.3. Розвиток нюхового сприймання.

Підведення дітей до розуміння того, що предмети мають різні запахи. Ознайомлення з деякими запахами і навчання їх локалізації (запах їжі, медичного кабінету).

1.4. Розвиток зорового сприймання простору.

Формування вміння впізнавати предмети знайомого простору з допомогою залишкового зору, вчити виділяти зорові ознаки предметів, що наповнюють знайомий простор.

тір (колір, форма, розмір), сприймати добре знайомі предмети в контрастному кольоровому зображенні.

Примітка. Засвоєння змісту першого розділу передбачає активну сумісну роботу тифлопедагога і вихователя групи впродовж всіх років навчання.

2. Орієнтування на своєму тілі, тілах близьких людей і в мікропросторі.

2.1. Орієнтування на своєму тілі й тілах близьких людей.

Формування уявлень про власне тіло дитини, вміння знаходити і показувати частини тіла та обличчя, визначати парні органи.

Розвивати вміння орієнтуватися за напрямком від свого тіла — «на себе» та «від себе», правильно вживати слова «справа», «зліва», розрізняти просторовий напрямок і вміти показати напрямки: спереду-вперед, ззаду-назад, наліво-зліва, направо-справа, вгорі-вниз, навпроти; правильно вживати в мовленні прийменники *за, перед*.

2.2. Орієнтування у мікропросторі.

Навчання елементарних навичок орієнтування за столом під час споживання їжі та навчально-ігрової діяльності, орієнтування на індивідуальному фланелеграфі й на аркуші під час малювання, в книжці під час розгляду ілюстрацій.

3. Формування уявлень про предмети, що наповнюють простір.

Формування уявлень про предмети, що наповнюють знайомий простір (хату, квартиру, дитячий садок): іграшки, меблі, посуд, одяг; формувати навички обстеження цих предметів; навчати користуватися ними в практичній діяльності й під час просторового орієнтування; співвідносити реальні предмети з їх моделями, кольоровим зображенням.

4. Навчання орієнтування в замкненому та вільному просторі.

Вчити орієнтуванню на основі безпосереднього чуттєвого сприймання (розташування групових приміщень: роздягальні, ігрової кімнати, спальні, туалету, ігрового майданчика групи у дворі).

Вивчати просторову віднесеність предметів (місцеположення предметів: місце ліжка, тумбочки, іграшок тощо).

Навчати за різними ознаками знаходити предмети побуту й найближчого оточення, їх положення в просторі, вказувати напрям пересування цих предметів у просторі.

Формувати навичку все ставити і класти на свої місця та навички безпечного пересування в просторі.

Формувати часові поняття (день-ніч).

5. Розвиток загальної моторики. Формування правильної пози і жестів під час обстеження предметів та орієнтування.

Розвиток умінь ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні.

Формування правильної пози в положення стоячи, сидячи за столом, в кріслі, під час ходьби, під час пересування і дій з іграшками-каталками та іграшками (підготовка до дій з тростиною).

Формування правильного жесту, що вказує напрям.

6. Спільне орієнтування зі зрячими.

Відпрацювання правильного положення незрячої дитини під час ходьби в парі з дорослими і однолітками. Навчати сумісного орієнтування та ігрової діяльності, правилам поведінки дитини в сім'ї, дитячому садку, в гостинах, моделювання ситуацій з життя суспільства: гра «Сім'я».

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- орієнтується у схемі тіла;
- орієнтується у групових приміщеннях;

- розрізняє на дотик (долонею, пальцями рук, підшва-ми ніг) деякі властивості оточуючих предметів;
- впізнає і локалізує голоси знайомих людей, впізнає деяких домашніх тварин і птахів за їх голосами;
- впізнає за запахом їжу, кабінет лікаря, їдальню;
- впізнає з допомогою залишкового зору обриси знайомих предметів та розрізняє їх за контрастним кольоровим зображенням;
- впізнає предмети, що наповнюють знайомий замкнений простір, знає їх місцеположення;
- орієнтується в ігровій зоні, за столом, на фланелеграфі, аркуші паперу під час малювання;
- ходить і бігає, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігаючи при цьому правильну позу;
- знає і намагається виконувати правила поведінки під час ходьби в парі з дорослим і однолітком;
- вмє моделювати життєву ситуацію в грі «Сім'я»;
- звертається за допомогою до дорослого.

Другий рік навчання

Середня група (5-й рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: вчити розрізняти і співставляти властивості предметів за характером поверхні, матеріалу, форми, температури; вчити локалізувати у вільному просторі звуки живої природи, визначати віддаленість озвучених предметів, запахи в побуті, ознайомити з предметами замкненого простору, формувати уявлення про їх співвіднесеність; вчити орієнтуватися на приладі «Школяр», аркуші паперу, робочій поверхні стола;

виховні: виховувати пізнавальні інтереси, активність, ініціативність, бажання самостійного опанування простору;

корекційно-розвивальні: розвивати навички дотикового обстеження, слухового, смакового, нюхового сприймання простору; координацію рухів, вміння слухати педагога та виконувати його завдання.

1. Розвиток готовності збережених аналізаторів до навчання просторового орієнтування.

1.1. Розвиток грібної моторики.

Закріплення і використання в практичній діяльності хватальних рухів руки, маніпулювання ширшим колом предметів.

Розвиток точних координованих рухів кисті руки і пальців: дії з мозаїкою, паличками, групування за розміром, формою дрібних предметів, робота з пластиліном, обведення по внутрішньому контуру, розмальовування.

1.2. Розвиток дотикового сприймання простору.

Формування навичок сприймання предметів та іграшок пальцями, кистю і долонею, вправління прослідковуючої функції руки, координації рук, розвиток тонкої моторики пальців.

Розвиток уміння розрізняти і співставляти поверхні матеріалів (різновиди тканин, дерево, скло).

Вчити дотикового сприймання підощвами ніг асфальтованої і трав'яної доріжки.

Знайомство з деякими рельєфними мітками на аркуші паперу (ялинка, кулька, будиночок, прапорець) і розпізнавання їх.

1.3. Розвиток слухового сприймання простору.

Формування вміння локалізувати нерухомі і рухомі джерела звука у вільному просторі, оцінювання віддаленості озвученого предмета (поняття *далеко-близько*, *ближче-далі*), впізнавати на слух деякі дії, які здійснює людина (відкривання дверей, удари в бубон та ін.).

Визначення за звуком емоціонального стану близьких людей, впізнавання деяких звуків природи (шум вітру, дощу).

1.4. Розвиток нюхового сприймання простору.

Визначення з допомогою нюху запахів, що зустрічаються в побуті (чаю, кави, хліба, парфумів, мила, зубної пасти та ін.).

1.5. Розвиток зорового сприймання простору.

Розширення кола предметів замкненого простору, що сприймаються зоровим шляхом. Навчання вміння виділяти зорові ознаки цих предметів, впізнавати їх в контурному і силуетному зображенні.

Вчити оцінювати зоровим шляхом віддаленість предметів у замкненому просторі та їх зображень на малюнках (перекриття одного предмета іншим).

2. Орієнтування в мікропросторі.

Формування просторових уявлень *зліва направо, зверху вниз*, використовувати в мікропросторі такі просторові поняття, як *верхній-нижній, лівий-правий кут, середина справа-зліва, середина вгорі-внизу*.

Формування навичок точного орієнтування на індивідуальному фланелеграфі і приладі «Школяр».

3. Формування уявлень про предмети, що наповнюють простір.

Розширення уявлень про предмети, закріплення навичок обстеження предметів, що заповнюють знайомий простір (в усіх приміщеннях дитячого садка: іграшки, меблі для кухні, спальні, обладнання залів, посуд, одяг, взуття тощо).

Практично навчати використанню цих предметів під час орієнтування.

4. Навчання орієнтування в замкненому і вільному просторі.

Продовжити навчати орієнтуванню на основі безпосереднього чуттєвого сприймання (знаходження приміщень дитячого садка: спеціальні кабінети, кухня, спортивний і музичний зали, коридори, сходи).

Вчити правил пересування по сходах, коридорам (триматися правого боку, на сходах ставити ноги почергово і триматися за перила, руки трошки спереду, щоб можна було відчуті і визначити сходову площадку).

Розрізняти часові поняття *ранок-день, вечір-ніч* і вміти співвідносити свої дії з часом доби.

5. Розвиток загальної моторики. Формування правильної пози і жестів під час обстеження предметів та орієнтування.

Закріплювати вміння ходити і бігати, перебудовуватися в колону по одному, парами, в коло, в шеренгу.

Дотримання правильної пози під час ходьби строем (парами, один за другим), під час самостійного пересування вздовж постійного орієнтира (стіни, перил сходів).

Формування правильних і точних жестів, які вказують напрям.

Дотримання дитиною правильної пози і жестів під час знайомства, розмови, привітання, прощання.

6. Спільне орієнтування зі зрячими.

Формування навичок сумісного орієнтування в трудовій діяльності, продовжувати навчати культури поведінки й спілкування зі сліпими та зрячими однолітками і дорослими.

Навчання моделювання ситуацій з життя суспільства: ігри «Магазин», «Лікарня», «Перукарня».

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- дотримується координованих рухів з іграшками й предметами, необхідними в побуті;
- володіє правильними навичкам дотикового сприймання предметів та іграшок;
- розрізняє і співставляє властивості предметів за характером поверхні, матеріалу, форми, температури;
- вміє локалізувати у вільному просторі звуки живої природи, визначати віддаленість озвучених предметів;
- впізнає і локалізує з допомогою нюху запахи в побуті;
- впізнає з допомогою залишкового зору колір, контури і силуети оточуючих предметів замкненого простору;
- впізнає предмети замкненого оточуючого простору і розуміє їх співвіднесеність;

- орієнтується на приладі «Школяр», на аркуші паперу під час малювання, правильно і точно виконувати завдання вихователя під час роботи на фланелеграфі;
- орієнтується на основі чуттєвого сприймання в приміщеннях дитячого садка, знає правила пересування сходами, вміє самостійно (під контролем зрячого) дійти до прогулянкового майданчика, кабінету лікаря;
- вміє ходити в колоні, парами, шикуватися в коло і шеренгу;
- знає і виконує правила поведінки з дорослими й однолітками;
- володіє правильною позою і жестом під час привітання, прощання, моделює життєві ситуації під час ігор «Магазин», «Перукарня», «Лікарня».

Третій рік навчання

Старша група (6-ий рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: продовжувати знайомити з характерними для орієнтування властивостями простору, об'єктів та предметів; вчити оцінювати віддаленість джерела звука у вільному просторі; вчити впізнавати на дотик різні позначення, способи зображення шляху на схемах, дотиково сприймати прості рельєфні малюнки, плани; вчити передавати і відображати в макетах просторове розташування предметів;

виховні: виховувати ініціативність, спостережливість, самостійність; виховувати культуру поведінки у громадських місцях;

корекційно-розвивальні: розвивати збережені аналізатори (слух, дотик, нюх, смак), розвивати вміння здійснювати дрібні точні координовані дії з предметами, розвивати навички користування збереженими аналізаторами для орієнтування в просторі; формувати нестереоскопічні способи оцінювання віддаленості предметів в просторі; розвивати навички самостійного орієнтування на території дитячого садка та майданчика; формувати вміння аналі-

зувати результати власного сприймання, співвідносити їх з певним предметом; розвивати вміння обстежувати великі предмети, виявляти та знаходити предмети.

1. Розвиток готовності збережених аналізаторів до навчання просторового орієнтування.

1.1. Розвиток грібної моторики.

Тренування точних координованих рухів кисті руки і пальців: захват дрібних предметів двома різними пальцями по черзі, пальчиковий театр, різні види плетіння, наведення за зовнішнім контуром, розмальовування.

Навчання самоконтролю виконуваних дій.

1.2. Розвиток дотикового сприймання простору.

Детальне ознайомлення дотиковим шляхом з різними позначеннями, мітками, способами зображення шляху.

Навчання читання простих рельєфних малюнків, планів, схем.

1.3. Розвиток слухового сприймання простору.

Навчання впізнавання і локалізації звуків оточуючого простору (у дитячому садку, вдома), міських шумів: визначити за шумом автомашину, що наближається — грузова чи легкова, повільно чи швидко рухається; визначити типові звуки, що виникають під час наближення тролейбуса; визначення за звуком зупинки, відкриття і закриття дверей.

Навчати оцінювати віддаленість предмета, який подає звук, — віддаляється чи наближається.

1.4. Розвиток нюхового сприймання.

Визначення з допомогою нюху запахів, що зустрічаються в оточуючому просторі (запах бензину, фарби, скошеної трави, парфумів тощо).

1.5. Розвиток зорового сприймання.

Навчання розрізнення з допомогою залишкового зору предметів довкілля, формування способів не стереоскопічного сприймання простору: оцінка віддаленості предметів у просторі та їх зображення на малюнках (вище-нижче, віддалення).

2. Орієнтування в мікропросторі.

Навчати впевненого орієнтування в мікропросторі (індивідуальний фланелеграф, брайлівський прилад, аркуш паперу, стіл та ін.).

Формування поняття про ряди та стовпчики.

Вчити розумінню словесних позначень просторових відношень предметів: по діагоналі, позаду, збоку, з-за.

3. Формування уявлень про предмети, які заповнюють простір.

Формування уявлень про об'єкти, розташовані поряд з дитячим закладом: магазини, будинки, транспорт на вулицях. Ознайомити з тротуаром, проїзною частиною, перехрестям, світлофором.

Розширення знань про природу, пори року, природні явища, доступні для сприймання сліпих дітей.

4. Навчання орієнтування в замкненому і вільному просторі.

Навчати самостійного і вільного орієнтування дітей з порушеним зором у дитячому садку і на всій ділянці дитячого саду.

Формування уявлень про простір з використанням макетів. Вчити складання розповіді про знайомий замкнений простір.

Ознайомлення зі спеціальними прийомами орієнтування (м'яке плавне сковзання руки по стіні, дотик ногами, використання слуху та нюху).

Вчити самостійного виконання завдань, які включають у себе орієнтування як умову їх виконання (чергування в їдальні). Вчити використовувати отримані в процесі роботи і на заняттях знання про практичне орієнтування в просторі (перелічити кількість сходинок; порахувати кількість стільців у музичній залі, щоб знайти своє місце; знати свій порядковий номер при шиківанні).

Розширення уявлень про часові поняття: частини доби, дні тижня, місяці, пори року.

Формування знань про деякі специфічні особливості та ознаки, за якими діти можуть орієнтуватися на ділянці (в першу половину дня сонце освітлює фронтальний бік будівлі дитячого садка; від нагрітої сонцем стіни йде тепло. За цією ознакою діти мають навчитися визначати наближення до стіни будівлі).

Навчати прислухатися до шуму вітру, визначати його напрямок.

Вчити впізнавати деякі дерева та кущі й стосовно до них визначати своє місцеположення на ділянці.

Вчити аналізувати свої сприймання, відносити їх до певного предмета; в умі здійснювати топографію знайомого простору (орієнтуватися на шум працюючого телевізора, холодильника, машин, яких чути через вікно).

Закріплення вміння моделювати з іграшок, предметів-замінників деякі приміщення, ділянки тощо).

5. Розвиток загальної моторики, формування правильної пози і жесту під час обстеження предметів.

Вчити дотримувати правильну позу під час обстеження предметів, які знаходяться вище і нижче зросту дитини під час обстеження великих предметів, їх виявлення та обходу, під час знаходження предметів, пересуванні в просторі без постійного орієнтира.

Формування правильної пози при посадці в транспорт та виходу з нього.

Ознайомити дітей з тростиною (правильний захват і утримання, техніка безпеки під час користування нею).

6. Спільне орієнтування зі зрячими.

Повторення і закріплення правил поведінки дитини у громадських місцях (транспорті, парку, пошті, театрі, лікарні тощо).

Вчити моделювати ситуації з життя суспільства: ігри «Регулювальник», «Театр», «Аптека».

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- здійснює дрібні точні координовані дії з предметами, необхідними для навчальної діяльності та в побуті;
- впізнає дотиковим шляхом різні позначення, мітки, способи зображення шляху, дотиково сприймати прості рельєфні малюнки, плани;
- впізнає звуки оточуючого вільного простору, міські шуми, оцінює віддаленість джерела звука у вільному просторі;
- впізнає предмети оточуючого простору за їх характерними запахами;
- впізнає з допомогою залишкового зору контури і силуети оточуючих предметів вільного простору;
- використовує нестереоскопічні способи оцінювання віддаленості предметів у просторі;
- знає і впізнає предмети оточуючого вільного простору;
- передає і відображає в макетах просторове розташування предметів;
- самостійно орієнтується на території та в приміщеннях дитячого садка;
- вміє аналізувати свої сприймання, відносити їх до певного предмета і вміти в умі відтворювати топографію знайомого простору;
- дотримується правильної пози під час обстеження великих предметів, знаходить та обминає предмети, під час знаходження предметів, під час пересування в просторі без постійного орієнтира;
- володіє правилами поведінки в громадських місцях, вміє моделювати життєві ситуації в іграх «Регульвальник», «Театр», «Аптека».

Четвертий рік навчання (7-й рік життя)

Освітні завдання:

навчальні: вчити переносити в реальну дійсність уявлення про предмети, сформовані на основі використання моделей, макетів, рельєфного зображення; вчити відображати сформовані топографічні уявлення з допомогою простого рельєфного плану замкненого і вільного простору; вчити користуватися тростиною для орієнтування; вчити прийомам ходьби з тростиною і своє місце відносно супроводжуючого;

виховні: виховувати самостійність, ініціативність, наполегливість; адекватне ставлення до себе та оточуючих;

корекційно-розвивальні: розвивати навички комплексного використання збережених аналізаторів у просторовому орієнтуванні, характер якостей і ознак предметів як орієнтирів; розвивати топографічні уявлення; розвивати навички утримування правильної постави під час самостійного вільного пересування в знайомому і незнайомому просторі.

1. Розвиток готовності збережених аналізаторів до навчання просторового орієнтування.

Навчати комплексного використання збережених аналізаторів у просторовому орієнтуванні, використанню як орієнтирів характерних властивостей і ознак предметів (звуки, запахи, характер поверхні та ін.).

2. Орієнтування в мікропросторі.

Навчати вільного та впевненого орієнтування на робочому місці, дошці, за столом, у книжці, зошиті, брайлівському приладі.

Засвоєння знань про умовні позначки на рельєфних планах та орієнтування в рельєфних планах і макетах замкненого і вільного простору.

Навчання вміння самостійно складати простий план замкненого і вільного простору за словесним описом.

3. Формування уявлень про предмети, що заповнюють простір.

Формування уявлень про деякі пам'ятні місця та пам'ятки архітектури рідного міста, навчати переносити в реальну дійсність уявлення про предмети, сформовані на основі використання моделей, макетів, рельєфних зображень, словесного опису.

4. Навчання орієнтування в замкненому і вільному просторі.

Ознайомити з 2-3 вулицями, що прилягають до дитячого садка, навчати переходу вулиці на перехресті, яке регулюється звуковим і звичайним світлофором за контролю та участі педагогів і батьків.

Формування уявлень про маршрут з дитячого садка додому (види транспорту, орієнтири).

Навчати узагальненим способам орієнтування і можливості їх переносу в незнайомий простір.

Вчити орієнтуванню по картах-схемах, карті шляху і міткам, які дозволяють контролювати своє місцезнаходження і правильність напрямку руху.

Складання розповіді про знайомий простір.

Вчити вільно орієнтуватися в частинах доби, днях тижня, місяцях, порах року і вільно оперувати поняттями «вчора», «сьогодні», «завтра», «позавчора».

5. Розвиток загальної моторики. Формування правильної пози і жесту при обстеженні предметів.

Вчити легко і ритмічно ходити і бігати, зберігаючи правильну поставу, правильно виконувати всі вивчені види ходьби.

Закріплення вміння зберігати правильну позу при самостійній вільній ході в замкненому знайомому і незнайомому просторі, на вулицях міста у супроводі дорослого.

Опрацювання прийомів ходьби з тростиною (маятниковий, діагональний, прийоми протяжки і ковзання), вчити підніматися і спускатися з тростиною по сходах, користу-

ватися тростиною в будинках і приміщеннях, в транспорті, виявляти перешкоди з допомогою трости.

6. Спільне орієнтування зі зрячими.

Навчати сумісного пересування з тростиною з дорослим провідником.

Вчити сумісному орієнтуванню в навчальній діяльності.

Ознайомити з правилами поведінки дитини в школі.

Навчати моделюванню життєвих ситуацій в іграх «Школа», «Бібліотека».

У результаті освітньої та корекційно-розвивальної роботи дитина:

- використовує збережені аналізатори в просторовому орієнтуванні, характер якостей і ознак предметів як орієнтирів;
- вміє переносити в реальну дійсність уявлення про предмети, сформовані на основі використання моделей, макетів, рельєфного зображення (деякі пам'ятки архітектури і пам'ятні місця міста);
- відображає сформовані топографічні уявлення з допомогою простого рельєфного плану замкненого і вільного простору;
- знає 2-3 вулиці, що прилягають до дитячого садка, вміє переходити у супроводі дорослого вулицю на регульованому перехресті;
- вміє зберігати правильну позу при самостійній вільній ході в знайомому і незнайомому просторі;
- знає прийоми ходьби з тростиною і своє місце стосовно супроводжуючого.

Наукове видання

**Ірина Миколаївна Гудим,
Людмила Сергіївна Вавіна**

**ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС РОЗВИТКУ
НЕЗРЯЧИХ ДІТЕЙ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО 6 РОКІВ:**

**Програма розвитку дітей з важкими
порушеннями зору
від 3 до 6 років**

(українською мовою)

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *О.О. Калашник*
Оформлення обкладинки *К.А. Бобровницька*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підп. до друку 18.11.2014. Формат 60x84¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 3,9. Обл.-вид. арк. 3,0.
Замовлення № 2554. Наклад 100 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua